

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Silvia Duchková,
Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Gejza Horák, Ján Horecký, Ján
Kačala, Ivan Masár, Mira Nábel-
ková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárči-
ková, Matej Považaj, Anna Rýzko-
vá, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 27 - 1993 - ČÍSLO 5-6

MASÁR, I.: Stav a úlohy slovenskej terminológie	129
HORECKÝ, J.: Charakteristika názvoslovia chemických prvkov	140
KAČALA, J.: Vázba slovesa <i>abdikovať</i> v slovenčine	143
POVAŽAJ, M.: O prídavných menách <i>žiaduci</i> a <i>nežiaduci</i>	146
HORÁK, G.: Z Kukučínovej frazeológie	152
JUNAS, J.: O toponymii a genéze niektorých diel Ľuda Ondrejova ...	158
HEGEROVÁ, K.: Jazyk úvodníka v denníku <i>Práca</i>	163

DISKUSIE

HORECKÝ, J.: Deriváty od miestnych mien typu <i>Krškany</i>	169
---	-----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Osudy výrazu <i>výrobok</i> v slovenčine. A. Ferenčíková	172
--	-----

ROZLIČNOSTI

Pani učiteľky a panie učiteľky. J. Kačala	176
Halo - halový efekt. J. Horecký	178
Pravopis a výslovnosť slova <i>holokaust</i> . M. Považaj	179
Prešovčatá a Prešovčence. J. Jacko	181

SPRÁVY A POSUDKY

Rozsiahy maďarsko-slovenský slovník. J. Horecký	182
O terminologickej a jazykovej kultúre Školského lexikónu. J. Štöfa	184

SPYTOVALI STE SA

Brusný krém? J. Kačala	189
Visáž či vizáž? M. Považaj	190
Zadĺženosť alebo zadĺženosť? M. Pisárčiková	191

Stav a úlohy slovenskej terminológie

IVAN MASÁR

1. Starostlivosť o slovenskú terminológiu, t. j. o rozvíjanie teórie terminológie, ustaľovanie konkrétnych termínov či vypracúvanie terminologických slovníkov, noriem, súpisov termínov atď., prechádza v zmenených politických podmienkach do novej polohy. Ukazuje sa potrebné vyznačiť jej súradnice aspoň krátkou rekapituláciou doterajšieho vývinu v oblasti terminológie, stručnou charakteristikou vyústenia tohto vývinu do súčasnosti a rámcovým náčrtom úloh, ktoré po získaní zvrchovanosti Slovenska a slovenčiny očakávajú predstavitel'ov vedných odborov, pracovníkov v oblasti štandardizácie terminológie, ako aj jazykovedcov.

2. História slovenskej terminológie podáva dostatok dôkazov o tom, že slovenská inteligencia dosiaľ vždy prejavovala záujem o odbornú slovnú zásobu. Tento záujem sa programovo a na inštitucionálnej báze premieňal na konkrétne činy už v minulom storočí, keď sa po založení Matice slovenskej začali budovať základy vedeckej a osvetovej práce, keď sa začal zbierať jazykový materiál zo spisovného jazyka aj z ľudovej reči (z nárečí) a keď sa paralelne s tým ujasňovala koncepcia slovníka slovenského jazyka a narastal záujem o problémy tvorenia slov a o otázky pomenúvania (podrobnejšie pozri Blanár, 1963). Pre známy osud Matice slovenskej však matičný terminologický program zostal v podstate iba programom. Jeho nosnú myšlienku zhromaždiť čo najrozsiahlejší terminologický materiál neskôr oživoval S. Czambel, ktorý celkom správne pokladal jej realizáciu za veľmi naliehavú (podrobnejšie Masár, 1973, s. 111). Pravda, Czambel svojou terminologickou aktivitou dosiahol len parciálne výsledky vzťahujúce sa na právnickú terminológiu. Napriek relatívne skromným výsledkom aj matičné obdobie,

aj obdobie, v ktorom sa terminologickými otázkami zaoberal S. Czambel a niekoľko jeho súčasníkov, treba chápať ako budovanie základov slovenskej terminológie a zároveň ako dôkaz záujmu slovenskej inteligencie o terminologickú problematiku, predovšetkým o tvorbu a uštieňovanie konkrétnych termínov. O tieto základy sa opiera terminologická aktivita aj v období prvej Česko-slovenskej republiky, pre ktoré sú príznačné priame kontakty s českou terminológiou a nimi podmienený vznik obranných postojov na slovenskej strane, ako aj pokus sformulovať zásady názvoslovnej práce, pravda, nie všeobecné, lež iba pre konkrétne odbory (anatómia, zoológia, právo).

2.1 S takýmto terminologickým dedičstvom sa začína organizovať terminologická práca na Slovensku po druhej svetovej vojne. Výstižnú charakteristiku tohto dedičstva podáva programový úvodník prvého slovenského terminologického časopisu: „Slovenčina až do dnešných čias len veľmi málo prenikla do rozličných vedných oblastí. Tak sa stalo, že veľmi často sa nevypestovali v nej vhodné, presné a účelné výrazové prostriedky odborného štýlu. Podobne ani terminológia nebola na výške: pre mnohé veci názvov nebolo, pre iné boli len názvy ľudové, niekedy dosť nepresné, kým pre iné veci zase bolo názvov niekoľko“ (Úvodom, Slovenské odborné názvoslovie, 1953, s. 1). Mnohí významní reprezentanti povojnovej generácie slovenských vedcov vrátane jazykovedcov si na základe uvedenej rekognoskácie slovenského terminologického terénu vytýčili takýto dlhodobý program: „Naším cieľom je, opakujeme, vypestovať slovenské odborné názvoslovie a odbornú reč tak, aby sa stali pružným, presným a dokonalým nástrojom styku a dorozumievania medzi ľuďmi...“ (tamže, s. 3).

2.2 Citované texty boli publikované presne pred štyridsiatimi rokmi. Je namieste otázka, či sa vytýčený cieľ dosiahol. Alebo inak: Aké dedičstvo zanechávajú generácie pracujúce v oblasti terminológie v posledných štyroch desaťročiach nasledujúcim generáciám, čo sú základné položky terajšieho slovenského terminologického inventára.

2.2.1 Predovšetkým je to špecializovaný časopis, ktorý je už štyri desaťročia publikačným orgánom nielen členov terminologických komisií (publikuje čiastkové výsledky ich práce, t. j. súpisy termínov), ale aj terminológov, ktorí nepracujú v terminologických komisiách. Príslušníkom najmladšej generácie ako potenciálnym záujemcom o terminológiu treba azda pripomenúť, že tento časopis začal vychádzať pod názvom *Slovenské odborné názvoslovie* (1953–1961), že v istom zmysle jeho pokračovateľom bol *Československý terminologický časopis* (1962–1966) a že po týchto časopisoch prevzal úlohu starať sa o terminológiu časopis (mesačník) *Kultúra slova* (od

roku 1967 podnes). Je potrebné pripomenúť to preto, lebo v týchto časopisoch sú uverejnené terminologické štúdie (daktore môžu stimulovať ďalší výskum, napr. štúdia o systematike motivačných znakov, o využívaní termínov v umeleckých textoch, v reklame a i.), rozbery terminologických prác, správy o rozličných terminologických podujatiach atď. Ani pre súčasnú terminologickú prax nestratil význam podrobný index Československého terminologického časopisu publikovaný v 5. ročníku a ročníkové indexy Kultúry slova. Indexy obsahujú rozsiahly terminologický materiál, ktorý síce nie je systematicky usporiadaným súpisom (ide o abecednú evidenciu termínov z rozličných odborov), ale súpis, prostredníctvom ktorého sa možno dostať k významovej interpretácii konkrétneho termínu, získať informácie o jeho slovotvornej štruktúre, štylistickej hodnote ap. a využiť ich pri riešení nových pomenúvacích úloh.

2.2.2 Medzi významné položky jestvujúceho terminologického inventára nepochybne patria terminologické slovníky (ich zoznam uvádza Horecký, 1960 a Masár, 1968), názvoslovné normy, encyklopédie pripravené vo vydavateľstve Obzor (encyklopédia matematiky, žurnalistiky, astronómie, archeológie atď.). Zo zoznamu nemožno vynechať ani prekladové slovníky spracúvajúce technickú terminológiu, ako aj jednojazyčné (slovenské) náučné slovníky, ktoré pripravilo vydavateľstvo Alfa (napr. prekladový slovník chladiacej, lekárskej a i. techniky, viacväzkový elektrotechnický či stavebnícky náučný slovník, Dopravný slovník A. Petrovského). Publikácie uvedených vydavateľstiev sú novšie alebo celkom nové. Nedá sa to však povedať o terminologických slovníkoch. Väčšina z nich zastarala a veľmi naliehavá je potreba zrevidovať ich, doplniť o nové termíny a definície a prichystať na druhé vydanie. V ďalšom – druhom – vydaní podľa našich záznamov vyšla iba botanická, poľovnícka a matematická terminológia, v troch vydaniach bola vydaná nomenklatúra anorganickej chémie. Je to naozaj málo, ak vezmeme do úvahy, že vyšlo vyše tridsať terminologických slovníkov. Pozoruhodnú sumu termínov zhrňa terminologický materiál publikovaný pod názvom *Terminologické listy* (vydávalo ich Výskumné výpočtové stredisko v Bratislave v rokoch 1976–1983). Ide o termíny a definície z oblasti ekonomického modelovania, prenosu dát, počítačovej grafiky, z oblasti systémov riadenia, prognostiky, teórie algoritmov, teórie pravdepodobnosti atď. (teda napospol o terminológiu nových, moderných odborov) usporiadané v samostatných zošitoch podľa tej-ktorej oblasti.

Cieľom tohto článku nie je kompletizovať všetky položky slovenského terminologického inventára, a tak už len v náznaku zaznamenávame, že doň patria aj vysokoškolské učebnice, skriptá a iné študijné materiály pripravené

a одобренé kompetentnými autormi a vydavateľmi. Kompetentnosť sa tu pripomína preto, lebo skúsenosť ukazuje, že texty s klauzulou *Tieto skriptá neprešli jazykovou úpravou* spravidla nezveľaďujú ani jazykovú, ani terminologickú kultúru používateľov týchto textov. Takisto iba náznakovo pripomíname aj sériu viacjazyčných terminologických slovníkov z oblasti poľnohospodárstva (chov koní, chov hydiny, výživa a kŕmenie hospodárskych zvierat a i.), ktoré vydal Ústav vedeckotechnických informácií v Prahe a na ktorých príprave sa zúčastnili aj slovenskí odborníci.

2.2.3 Keby sa povojnová starostlivosť o slovenskú terminológiu a vývin terminológie mali zachytiť pomocou nejakého geometrického útvaru, určite by to nebol lineárny útvar. Prvé povojnové roky sú rokmi sústredeného organizačného úsilia. Zorganizovala sa práca 42 terminologických komisií, ktorej výsledky sú zahrnuté v terminologických slovníkoch (porov. odsek 2.2.2) zaznamenávajújúcich základnú terminológiu príslušných odborov. Žiada sa poznamenať, že výsledky práce niektorých komisií boli publikované len v časopise Slovenské odborné názvoslovie (napr. časť hudobnej terminológie), iné zostali v rukopise. V tejto dobre rozvinutej činnosti nastáva začiatkom šesťdesiatych rokov istý útlm vyvolaný jednak skončením prvej fázy práce komisií, redukovaním komisií, resp. ich premiestnením mimo jazykovedného pracoviska, jednak reorganizáciou tohto pracoviska, ktoré plnilo úlohu organizačného terminologického centra. Útlm však mal aj ďalšiu príčinu. Bola to nová, politicky motivovaná koncepcia terminologickej práce, zdôrazňujúca potrebu koordinácie českej a slovenskej terminológie, keďže „se veľmi často spoločne nepracovalo na podklade marxisticky ujasneného vzťahu medzi češtinou a slovenštinou a neprihliželo se k spoločenským potrebám masového a stále vzrúšťajúceho styku medzi oboma našimi národmi“ (Bělič, 1962, s. 3). Etapa politicky motivovanej koordinácie českej a slovenskej terminológie sa končí zánikom Československej ústrednej terminologickej komisie a Československého terminologického časopisu.

Ani v novej politickej situácii (vznik federácie v roku 1968) a s novým časopisom (mesačníkom) Kultúra slova sa však činnosť terminologických komisií už neoživila v takom rozsahu ako v predchádzajúcom období, najmä v päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov. Pravda, okrem terminologických komisií, ktoré udržiavali kontakt s jazykovedným pracoviskom, veľa terminologickej práce sa vykonalo pri vydávaní encyklopédií, viacjazyčných terminologických slovníkov a v rámci prípravy názvoslovných noriem. Na príprave noriem sa jazykovedné pracovisko zúčastňovalo (a podnes zúčastňuje) sústavnou spoluprácou s navrhovateľom normy a bývalým Úradom pre normalizáciu a meranie v Prahe, kým na vydávaní encyklopédií a pre-

kladových terminologických slovníkov zväčša len sporadickými konzultáciami o jazykovej správnosti niektorých termínov.

Zánik funkcie terminologického centra a trojprúdovosť v terminologických činnostiach vyvolali najmä u vydavateľských pracovníkov a mladých odborníkov dojem, že slovenská odborná terminológia je destabilizovaná, ba vznikali aj pochybnosti o jej existencii (porov. Rozvoj vedných odborov..., 1989, s. 130). Jazykovedný ústav E. Štúra SAV reagoval na to analýzou vzniknutej situácie (porov. c. d.), vypracovaním metodiky ustaľovania termínov a nastolením požiadavky založiť terminologické centrum, ktoré by organizovalo spracúvanie terminológie do počítača (porov. c. d. a Pomocný materiál..., 1989, s. 132 n.). Podobne ako matičný terminologický program aj projekt spracovania slovenskej terminológie do počítača a vybudovania terminologického centra z konca osemdesiatych rokov zostal iba projektom. Do spolupráce na jeho realizovaní sa síce prihlásili za príslušné vedné odbory predsedovia vedeckých kolégií SAV a ďalší záujemcovia o terminológiu, no projekt sa nezačal realizovať. Po novembrových udalostiach z roku 1989 došlo k najväčšiemu útlmu v terminologickej práci za celé povojnové obdobie. Náznaky oživenia záujmu o prácu v jestvujúcich terminologických komisiách alebo v novozaložených komisiách (rozpracovaný terminologický slovník chceli dokončiť členovia komisie pre astronomickú terminológiu, rovnaký úmysel mali členovia komisie pre geodetickú a kartografickú terminológiu; so záujmom sa očakávali výsledky práce terminologickej komisie pri Filozofickom ústave SAV, ktorá vznikla v druhej polovici roku 1992) zatíchli v starostiach o existenciu akademických ústavov, na ktoré dolieha redukcia počtu pracovníkov a v istých prípadoch aj dislokácia pracoviska. Terminologická aktivita v súčasnosti vlastne pokračuje len pri vypracúvaní návrhov noriem.

2.2.4 Posledná inventárna položka, ktorú treba zaznamenať v súvislosti so starostlivosťou o terminológiu, sú dve knižné práce o terminológii. Prvá z nich – *Základy slovenskej terminológie* – stojí na začiatku povojnového vývinu slovenskej terminológie. Jej význam je najmä v tom, že prvýkrát v dejinách spisovnej slovenčiny a slovenskej terminológie podáva ucelenú terminologickú teóriu reflektujúcu slovenskú dejinnú a jazykovú situáciu. Druhá práca – *Príručka slovenskej terminológie* – stojí na konci obdobia, ktorého začiatky sú v prvých povojnových rokoch (presnejšie v päťdesiatych rokoch), opisuje rozvoj slovenskej terminologickej teórie, spresňuje zásady ustaľovania termínov a metódy práce v terminologických komisiách. Azda stojí za zmienku, že slovenská teória terminológie sa dostala aj do sveta a našla tam ohlas. Dosvedčujú to kontakty s Moskvou, Kanadou, prednášky prof. J. Horeckého v Číne ap.

3. Po novembri r. 1989 sa na Slovensku začal vyhraňovať a postupne silnieť emancipačný proces. Vyvrcholil vyhlásením zvrchovanosti Slovenska a vznikom samostatnej Slovenskej republiky, ktorá sa 1. januára 1993 zaraďovala medzi ostatné samostatné štáty sveta. Vznikom samostatnej republiky sa utvárajú nové podmienky na prácu v oblasti jazykovej kultúry a teda aj v oblasti pomenúvania (terminológie), vypracúvania noriem potrebných vo výrobnej a výskumnej či vývojovej sfére, ako aj zákonných noriem regulujúcich chod celej spoločnosti. Novosť a súčasne vyššia náročnosť aj zodpovednosť vo vypracúvaní názvoslovných a technických noriem a formulovaní zákonných predpisov je v tom, že ich zostavovatelia budú k nim pristupovať ako autonómni tvorcovia, ktorým nezáväzuje ruky cudzia predloha ani povinnosť vyrovnávať sa s jej terminológiou. Inými slovami pribudne – vlastne už pribudla – povinnosť samostatne tvoriť termíny a samostatne formulovať všetky normatívne a iné texty.

3.1 Z rámcového prehľadu výsledkov dosiahnutých v okruhu terminológie vychodí, že pri plnení uvedených úloh sa možno opierať o relatívne uspokojivo vybudované terminologické zázemie. Už dávno neplatí, že slovenská terminológia „nie je na výške“ alebo že „pre mnohé veci niet názvov, pre iné sú len názvy ľudové“, ako sa to konštatovalo na začiatku povojnového vývinu slovenskej terminológie (porov. citát v odseku 2.1). Významnou oporou je aj vysoký stupeň vypracovanosti a štýlovej diferencovanosti spisovnej slovenčiny, teda to, že „spisovná slovenčina sa stala plne rozvitým a stabilizovaným jazykom“ (Kačala, 1993, s. 6) – ani tu už neplatí, že v slovenčine „sa nevypestovali vhodné, presné a účelné výrazové prostriedky odborného štýlu“ (porov. odsek 2.1). Keby to platilo, nebolo by možné po slovensky napísať také vysoko špecializované vedecké práce, ako je povedzme z oblasti matematiky monografia Rýchle algoritmy (Veda 1985), z oblasti medicíny monografia Ependým komorového systému ľudského mozgu (Veda 1987) či monografia Synergetika v astrofyzike, chémii, biológii, medicíne, ekonómii a v sociológii (Veda 1988). Takisto by nebolo možné vydať encyklopedické práce, rozličné slovníky ani preložiť do slovenčiny také diela, ako je napr. Brehmov Život zvierat (štyri objemné zväzky vydané vo vydavateľstve Obzor v rokoch 1968–1975), Svet techniky (Mladé letá 1976) a mnohé ďalšie záslužné práce.

Pokiaľ ide o terminológiu a vypracovanosť odborného štýlu (isteže aj iných štýlov), východisková situácia v starostlivosti o slovenskú terminológiu v Slovenskej republike je podstatne iná, neporovnateľne priaznivejšia, ako bola v prvých rokoch po druhej svetovej vojne. Teraz už je na čo nadväzovať, je v čom pokračovať, jestvuje možnosť samostatne začať nové termino-

logické projekty podľa aktuálnych potrieb jednotlivých odborov a celej spoločnosti.

3.3 V nových politických podmienkach v okruhu terminológie čakajú viaceré naliehavé úlohy. V záujme celej vedeckej a odbornej verejnosti je vybudovanie slovenskej banky termínov. To je prvoradá úloha. Možno a hádam aj treba pritom vyjsť z projektu, ktorý sa predložil v časopise Kultúra slova (pozri roč. 23, 1989, s. 129–132). Želateľné je, aby sa pri budovaní banky využila tá časť slovenskej terminológie, ktorá už je počítačovo spracovaná. V tejto súvislosti hodno uviesť, že napr. v bývalom Československom inštitúte technickej normalizácie a kvality sa spracoval slovenský terminologický materiál z mnohých názvoslovných noriem, že v počítači je na základe špecifického programu zachytená časť zoologickej nomenklatúry, astronomická terminológia a nomenklatúra atď.

Navrhovaný projekt banky termínov predpokladá, že banka sa vybuduje v Slovenskej akadémii vied. Nie je to však nevyhnutné. Budovaním a gesciou takéhoto zariadenia možno poveriť úrad, ktorý bude mať v Slovenskej republike na starosti jednak organizačné a koordinačné práce pri vypracúvaní názvoslovných a technických noriem pre domáce potreby, jednak styk s medzinárodnými organizáciami orientovanými na medzinárodnú spoluprácu v oblasti terminológie, t. j. na koordináciu terminologickej práce, unifikáciu pojmov a termínov a ďalšie podobné činnosti. (Ide predovšetkým o styk s medzinárodnou organizáciou International Standards Organization známou pod skratkou ISO, s medzinárodným informačným strediskom pre terminológiu Information Centrum of Terminology známym pod skratkou INFOTERM, s celosvetovou sieťou terminologických informácií a dokumentácie známou pod skratkou TermNet a ďalšími organizáciami.) V Slovenskej republike sa už zriadil Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo a Slovenský ústav technickej normalizácie. Tieto inštitúcie prevzali funkcie, ktoré mal v bývalej Českej a Slovenskej Federatívnej Republike Úrad pre normalizáciu a meranie v Prahe. Pri koncipovaní ich štatútu by sa malo pamätať na to, aby mohli vlastnými silami kompetentne rozhodovať o jazykovej a terminologickej správnosti vydávaných názvoslovných a technických noriem. Banka termínov by bola pre ne garantom správneho rozhodovania v terminologických otázkach a zárukou continuity a vysokej koordinovanosti v normotvornej činnosti.

3.4 Ďalšou naliehavou úlohou je oživiť činnosť jestvujúcich terminologických komisií a podnietiť zakladanie nových. Komisie by sa mali orientovať na prípravu ďalších vydaní jestvujúcich terminologických slovníkov (prevažne ide o druhé vydania), resp. na vypracovanie takýchto slovníkov z od-

borov, ktoré zatiaľ terminologické slovníky nemajú. Celospoločensky aktuálna je potreba vypracovať právnický a ekonomický terminologický slovník.

Na právnický terminologický slovník čaká slovenská verejnosť mimoriadne dlho. Keďže sa jeho potreba pociťovala aj v období pred novembrom 1989, zostavila sa viacčlenná komisia odborníkov zodpovedná za vydanie slovníka bývalej vláde. Práca na široko koncipovanom projekte sa však po novembri 1989 zastavila a doteraz sa neobnovila. Úlohy by sa mal ujať akademický ústav (v minulosti bol jej gestorom Ústav štátu a práva SAV), buď osobitná komisia pri legislatívnej rade Úradu vlády Slovenskej republiky. Táto rada má totiž dobrý prehľad o aktuálnej legislatívnej činnosti a jej výsledkoch (zákony, vyhlášky, smernice), ktoré sú potenciálnou materiálou bázou právnického terminologického slovníka. V tejto súvislosti musí nevyhnutne zaznieť ako výstraha konštatovanie, že jestvujúci Právnický terminologický slovník (1952) vyšiel bezmála pred polstoročím, že je iba abecedným súpisom termínov bez definícií a že nevyhnutne zastaral. Kritická situácia je aj v oblasti ekonomickej terminológie. K dispozícii je síce Slovník politickej ekonómie (1966), v ktorom sú na rozdiel od Právnického terminologického slovníka aj definície, ale vzhľadom na obrat v chápaní ekonómie tento slovník nemôže uspokojovať potreby súčasnej praxe.

3.5 Napokon aktuálnou úlohou v starostlivosti o slovenskú terminológiu je príprava profesionálnych terminológov. V zahraničí sa už výchove takýchto odborníkov venuje primeraná pozornosť. Napríklad na univerzite Concordia v Kanade bol už dávnejšie zavedený terminologický kurz v rozsahu 90 hodín a terminológiu vyučujú riadni profesori terminológie. Profesionálni terminológovia sú potrební pri budovaní banky termínov, pri koordinovaní terminologickej činnosti a sústreďovaní starostlivosti o terminológiu do jedného centra, pri vypracúvaní rozličných terminologických materiálov (v prvom rade slovníkov) a pri styku s medzinárodnými terminologickými inštitúciami. Iba v profesionálnych terminológoch je záruka, že živelné individuálne až individualistické tvorenie termínov, ktoré sa v ostatnom čase značne rozmohlo, nahradí premyslená a teoreticky dobre podložená terminologická práca. Povinnosť pripravovať profesionálnych terminológov by mohli prevziať katedry slovenčiny na slovenských univerzitách.

4. V úvahe o stave a úlohách slovenskej terminológie nemožno obísť vonkajšie okolnosti či podmienky, v ktorých sa terminológia bude vyvíjať. Pre slovenskú terminológiu je veľmi priaznivým činiteľom sám fakt, že Slovenská republika je zvrchovaný štát, že slovenčina má v ňom štatút štátneho jazyka vymedzený ústavou a možnosť slobodného rozvoja. Už sa tu naznačilo (porov. záver odseku 3.1), že aj v otázkach pomenúvania budeme mu-

sieť rozhodovať sami. Slovenskí odborníci totiž v minulosti pri pomenúvaní nepostupovali vždy samostatne, ale v akomsi závese za českými odborníkmi. Niekedy to bolo pod politickým tlakom – napr. v etape hlásania idey jednotného československého národa a jazyka, v etape politicky naprogramovaného zblížovania češtiny a slovenčiny, ktoré sa do terminológie premietlo v podobe povinnej koordinácie českej a slovenskej terminológie –, inokedy pod bezprostredným vplyvom českého termínu, ktorý zvädzal na pohodlné kopírovanie a mechanické hláskové úpravy. Kontakt češtiny a slovenčiny interpretovaný ako dôsledok sociálnych a ekonomických stykov zanechal najmä v slovenskej terminológii zreteľné stopy. Teraz v týchto kontaktoch došlo k zásadným zmenám, od ktorých sa na Slovensku očakáva v každej oblasti, teda aj v terminológii stimulovanie pohotového samostatného myslenia, rozhodovania a tvorivosti.

4.1 Dialektika uvažovania o podmienkach ďalšieho rozvoja slovenskej terminológie nabáda všimnúť si okrem priaznivých činiteľov aj problémové alebo negatívne činitele a ukazovatele. Spomedzi nich uvedieme na prvom mieste to, že o terminológiu konkrétneho odboru má starosť zväčša najstaršia a staršia generácia odborníkov, v menšom počte je v tom zastúpená stredná generácia. Minimálny záujem (vlastne nezáujem) mladšej a najmladšej generácie veštri prerušenie kontinuity aj v teoretickej, aj v aplikovanej terminologickej práci na Slovensku.

Medzi problémové činitele ďalej patrí to, že mnohé slovenské školy, najmä vysoké školy, zavádzajú v istých predmetoch prednášky po anglicky hovoriacich odborníkov, teda prednášky v angličtine. Takto sa slovenská odborná terminológia na vysokých školách môže dostať na vedľajšiu koľaj a poslucháči ju budú pokladať za príťaž alebo terminologický prepych.

4.2 Za negatívne činitele treba pokladať nežičlivé postoje k spisovnej slovenčine publikované dokonca v reprezentačných slovenských kultúrnych časopisoch (pozri napr. Šimečka, 1992), ironizovanie slovenských učebníc cudzích jazykov a odborného štýlu slovenčiny, konkrétne odborného opisu artikulácie slovenských hlások (napr. v scénickej koláži Základný Slovák čiže basic slovak v klube Čierny havran v Bratislave). Patria sem aj také úvahy o preberaní cudzích slov a o ich adaptácii, v ktorých sa prispôbovanie štruktúrnym vlastnostiam slovenčiny apriórne kvalifikuje ako „konanie jazykového asociála“ a „arogantná ignorácia cudzích jazykov“ (Benedikovič, 1993), pravdaže, bez prihliadnutia na to, že prevzaté slová si adaptujú aj iné jazyky, nie iba slovenčina. Treba sem zaradiť neodborné hodnotenie lexikografickej práce, napr. Krátkeho slovníka slovenského jazyka obsahujúceho značný počet základných termínov z rozličných odborov, pokus znevážiť

toto dielo vydaním takej publikácie, ako je Najkratší slovník slovenského jazyka, ktorého autori – anonymní autori – pozoruhodne neokrôchaným spôsobom demonštrujú vlastnú posadnutosť koproláliou, zneužívajúc pritom opodudzenú lexikografickú terminológiu aj techniku. V tejto súvislosti treba pripomenúť aj niektoré rozhlasové a televízne relácie, presnejšie rozličné extempore v nich degradujúce slovenské slovo, slovenský termín či slovenčinu vôbec.

Netreba osobitne dokazovať, že negatívne činitele vytvárajú v spoločnosti klímu nepriaznivú pre jazykovú kultúru, do rámca ktorej spadá aj starostlivosť o odbornú terminológiu. Je to klíma spochybňovania potreby pestovať vlastnú národnú terminológiu, klíma, v ktorej sa v mene modernosti a svetovosti bez najmenších zábran rúcajú osožné tradičné hodnoty a programy a demobilizujú sa sily ochotné tieto hodnoty zveľaďovať a vytýčené programy plniť.

5. Slovenská terminológia vstupuje do novej etapy, ktorá sa niekedy v budúcnosti možno označí ako začiatok počítačovej éry slovenskej terminológie. Priaznivým, a teda povzbudivým znamením tejto etapy je skutočná suverenita slovenčiny opretá o zvrchovanosť Slovenska. Povzbudivý však nie je celosvetový chaos, ktorý zasiahol aj slovenskú spoločnosť. Ten sa vo všetkom podobá povojnovej situácii, ktorá sa v súvislosti s hľadaním ciest v duchovnej sfére, vo vede a kultúre charakterizovala takto: „Pred nami stál mnohorozmerný chaos, no my sme sa nevdojak začínali vžívať do úlohy generácie, do vedomia, že sme generáciou. A úlohou generácie je predovšetkým zvládnuť chaos, z ruín dvíhať svet a formovať ho z každej stránky, v každej oblasti“ (Hanus, 1992, s. 6).

5.1 Pokúsili sme sa ukázať, že v oblasti terminológie povojnovej generácie kráčali správnym smerom, že dosiahli pozoruhodné výsledky, i keď vo všetkom nestačili dôjsť do cieľa. (Nestačili vybudovať univerzálnu banku termínov ani vypracovať celospoločensky najžiadanejší terminologický slovník – nový právnický terminologický slovník.) Podarilo sa to preto, že do terminologickej práce sa s veľkým entuziazmom vložili reprezentanti jednotlivých vedných odborov, ktorí dobre a rýchlo pochopili význam presnej terminológie pre rozvoj odboru a slovenskej vedy. Nielen z piety, ale pre skutočné zásluhy v terminológii vlastného odboru a v odbore samom treba aspoň spomenúť mená D. Ilkovič, O. Dub, A. Dubec, O. Ferienc, M. Novacký, P. Gál, L. Záthurecký – všetko poprední reprezentanti svojho odboru s titulom docenta alebo profesora či akademika. Významné miesto medzi nimi má aj jazykovedec, spiritus movens a dnes už nestor modernej slovenskej terminológie J. Horecký. Stál pri jej zrode a verne jej slúži do-

dnes. No záslužné terminologické dielo vzniklo aj vďaka tomu, že sa pamätalo na takú životne dôležitú otázku, ako je udržiavanie kontinuity medzi pokolením starých a mladých, na kontinuitu s predchádzajúcim vývinom a dosiahnutými výsledkami. Aj súčasná mladá generácia má dobrú príležitosť uplatniť sa v terminológii. Musí však čo najskôr začať „vžívať“ sa do úlohy generácie“. Najlepšie hneď. Veď, ako sa už uviedlo na začiatku, slovenská inteligencia dosiaľ vždy prejavovala záujem o terminológiu.

LITERATÚRA

- BENEDIKOVIČ, V.: Slovenčina v priestorových súradniciach. Literárny týždenník, 6, 1993, č. 3, s. 10.
- BĚLIČ, J.: Za upevňování kontaktu mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie. Československý terminologický časopis, 1, 1962, s. 1–6.
- BLANÁR, V.: K terminologii v matičných rokoch. Československý terminologický časopis, 2, 1963, s. 257–274.
- HANUS, L.: Verbum sa vracia. Verbum III (1992), č. 1, s. 3–7.
- HORECKÝ, J.: Zásady při tvorení terminologie. Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 33–34.
- HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminologie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 148 s.
- HORECKÝ, J.: Pätnásť rokov slovenskej terminologie. Slovenská reč, 25, 1960, s. 254–270.
- KAČALA, J.: Súčasná spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Kultúra slova, 27, 1993, s. 3–9.
- MASÁR, I.: Slovenské odborné názvoslovie v rokoch 1918–1968. Slovenská reč, 33, 1968, s. 330–340.
- MASÁR, I.: Czamblova starostlivosť o terminológiu. In: Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Red. L. Horečný. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 111–115.
- MASÁR, I.: Príručka slovenskej terminologie. Bratislava, Veda 1991. 192 s.
- Pomocný materiál k metodike ustáľovania termínov. Kultúra slova, 23, 1989, s. 132–144.
- Rozvoj vedných odborov v SAV a starostlivosť o odbornú terminológiu. Kultúra slova, 23, 1989, s. 129–132.
- ŠIMEČKA, M.: Príbeh o jazyku. Slovenské pohľady, 108, 1992, č. 9, s. 2–5.
- Úvodom. Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 1–3.

Ks

Charakteristika názvoslovia chemických prvkov

JÁN HORECKÝ

Chemické prvky tvoria pomerne uzavretú množinu, ktorá sa už len veľmi zriedka rozširuje o novoobjavené prvky. Preto aj názvoslovie týchto prvkov tvorí uzavretý systém, charakterizovaný terminologizáciou bežných slov, odvodzovaním na medzinárodnej úrovni a v dôsledku toho aj veľmi výraznou internacionalizáciou.

Základné poučenie o vlastnostiach jednotlivých prvkov, prípadne ich zlúčenín, ako aj pravidiel tvorenia možno nájsť v práci M. Zikmunda *Názvoslovie anorganických látok* (1961, 1993).

K domácim slovám, ktoré sa terminologizáciou stávajú názvami prvkov, patria také slová ako *železo, meď, striebro, zlato, ortuť, olovo*. Taká istá terminologizácia prebehla aj v češtine, ale aj v nemčine a maďarčine. Porov. nemecké *Eisen, Kupfer, Silber, Gold, Quecksilber, Blei* a maďarské *vas, réz, ezüst, arany, higany, ólom*. Možno tu spomenúť aj anglické *iron, copper, silver, gold, lead*, pre ortuť je *mercury* (z lat. *mercurium*).

V slovenčine (podľa českého vzoru) dostali mnohé takéto bežné slová pri terminologizácii príponu *-ík*: *voda – vodík, uhoľ – uhlík, hlina – hliník, vápno – vápnik*. V niektorých je slovesný alebo adjektívny základ: *dusiť – dusík, kyslý – kyslík, horký – horčík*. J. S. Presl (1791–1849, profesor prírodných vied na lekárskej fakulte pražskej univerzity) pripájal príponu *-ík* takmer ku všetkým názvom prvkov: *nielen barvík* (chróm), *kostík* (fosfor), *luník* (selén), *ruměník* (ródiu), *voník* (osmium), ale aj *cyrkoník* (zirkónium), *paladík* (paládium).

Aj niektoré nemecké názvy so slovom *Stoff* výslovne poukazujú na to, že ide o chemické látky. *Vodík* je *Wasserstoff*, *uhlík* je *Kohlenstoff*, *kyslík* je *Sauerstoff* a *dusík* je *Stickstoff*. Ostatné prvky (v porovnaní so slovenskými názvami typu *horčík*) majú už medzinárodné názvy typu *Magnesium, Kalium*. V maďarčine majú domácu podobu len názvy pre uhlík – *szén* a síru – *kén*.

Prevažná väčšina názvov chemických prvkov má medzinárodnú podobu, ale pritom aj zreteľnú slovotvornú históriu a najmä motiváciu.

Ako motivačné prvky slúžili predovšetkým zmyslové vnemy, pomenúvané zväčša gréckymi, zriedkavejšie latinskými slovami. Pomenovanie farieb sa odráža v názvoch ako *céziu* (z lat. *caesius* – sivomodrý), *irídium* (dúhovo sfarbený), *rubídium* (*ruber* – červený), *chlór* (*chloros* – žltozelený), *ródiu* (*rhodoeis* – ružový). Názov *argón* je motivovaný gr. *argos* – lenivý, v názve

bróm je motiváciou zápach (gr. *bromos* – zápach), v názve lítium je to gr. *lithos* – kameň.

Častým motivačným prvkom v starších obdobiach bolo meno mytologickej postavy: *nióbiu*m – *Nióbé*, *prométium* – *Prometeus*, *titán* – *Titanus*. Na menách nordických hrdinov sú založené názvy *tóriu*m – boh *Thor*, *vanádium* – bohyňa *Vanada*. V názve *volfrám* sa ohlása germánske slovo *vlk* – *Wolf*. Podľa pomenovaní planét a planetoidov boli utvorené názvy ako *nep-túnium*, *plutónium*, *telúr* (*telus* – zem), *selén* (*seléné* – mesiac), *urán*, *cér* (podľa planetoidu *Ceres* a ten podľa bohyne *Ceres*), *paládium* (podľa planetoidu *Pallas* a ten podľa gréckej bohyne *Pallas*).

K novším motiváciám patria pomenovania podľa krajín, resp. štátov: *francium*, *gáliu*m (*Gallia* – lat. názov Francúzska), *germánium*, *ruténium* (*Germania*, *Ruthenia* – lat. názov Nemecka a Ruska), *skandium*.

Latinské názvy miest sú motivačným východiskom v názvoch prvkov ako *hafnium* (*Hafnia* – Kodaň), *lutécium* (*Lutetia* – Paríž), *holmium* (*Holmia* – Štokholm). Ale aj súčasný názov mesta *Berkeley* je základom pre *berké-liu*m. Podľa švédskej obce *Ytterby* sú pomenované až tri prvky: *erbium*, *terbium* a *ytterbium*.

Novšie sa stali motivačným prvkom názvy osôb, spravidla objaviteľov, alebo osôb, na ktorých počesť bol prvok pomenovaný. Napr. *curium* (podľa manželov Curicovcov), *mendelevium* (podľa D. J. Mendelejeva), *fermium* (podľa E. Fermiho), *nobelium* (podľa A. Nobela), *lawrencium* (podľa E. C. Lawrencea).

Najnovším spôsobom tvorenia názvov chemických prvkov je však mechanické skladanie číslovkových morfémy na vyjadrenia čísla, ktoré má daný prvok v mendeleviovskej periodickej sústave prvkov. Sú to morfémy: 0 – *nil* (lat. *nihil*), 1 – *un* (lat. *unus*), 2 – *bi* (lat. *bis*), 3 – *tri* (gr. *treis*), 4 – *quad* (lat. *quattuor*), 5 – *pent* (gr. *penta*), 6 – *hex* (gr. *hexa*), 7 – *sep* (lat. *septem*), 8 – *okt* (lat. *octo*), 9 – *enn*, *en* (gr. *ennea*). Morfémy sa radia jednoducho za sebou (takže vzniká lineárna morfematická štruktúra, nie binárna slovotvorná štruktúra) a pripája sa zakončenie *-ium* (po morféme *bi* len *-um* – 112 *ununbium*). Napr. prvok s atómovým číslom 104 dostane názov *ununquadium*, pre prvok 129 je názov *unbiennium*. Podľa začiatočných písmen jednotlivých morfémy vzniká aj symbol daného prvkú: 104 má teda symbol *Unq*, 129 má *Uen* a pod.

Napokon treba poznamenať, že pri pomenúvaní jednotlivých chemických prvkov sa niekedy prejavuje, resp. prejavovalo isté kolísanie. Napr. pre *prométium* bol aj názov *illínium* (podľa *Illinois*) a *florencium* (podľa *Florence*), popri názve *berýliu*m bol aj názov *glucínium*, popri *technécium* aj názov

masurium a *ekamangán* (sanskritskou číslovkou *eka* označoval Mendelejev prvky postavené pri mangáne, teda akoby mangán s čiarkou). Podobne prvok *astát* bol nazvaný ako *ekajód*, *gálium* ako *ekaalumínium* a *rénius* ako *dvimangán* (sanskritská číslovka *dvi* – dva). Pre volfrám sa ešte aj dnes používa francúzsky aj anglický názov *tungsten*.

Ako vidieť z tohto prehľadu, ale aj z histórie objavovania nových chemických prvkov a ich pomenúvania, vecné motivácie napr. farbou, podobou ustupujú motiváciám eponymickým (podľa vlastného mena) alebo dedikačným (na počesť nejakej osoby) a tento proces sa končí návrhom na motiváciu číslovkami. To znamená, že v názvoch prvkov sa neuplatňujú domáce slová. Od domácich (terminologizovaných) slov sa ustupuje aj preto, že vznikajú ťažkosti pri tvorení názvov rozličných zlúčenín, pričom k názvu prvku, resp. k jeho koreňu sa majú pripájať rozličné prípony či predpony gréckeho alebo latinského pôvodu. Napr. *trimetylstibín*, *difenylstanát*, *tetrametylplumbán*. Tu sa teda už používajú medzinárodné, resp. latinské názvy prvkov. Tento stav viedol až k návrhu J. Klikorku r. 1978 (porov. Zikmund, 1993) ustáliť aj pre prvky s domácim názvom (napr. *olovo*, *striebro*) pomenovania s grécko-latinským koreňom a jednotnou príponou *-ium*. Teda napr. namiesto názvu *striebro* názov *argentium*, namiesto názvu *zlato* názov *aurium*, podobne *meď* – *cuprium*, *železo* – *ferrium*. Treba tu však pripomenúť, že ani pôvodné latinské názvy nemajú vždy zakončenie *-ium*. Práve pri terminologizovaných domácich názvoch (v tomto prípade v latinčine je obvyčajne zakončenie na *-um*: *aurum* – zlato, *argentum* – striebro, *plumbum* – olovo, *ferrum* – železo). Ba niektoré novšie názvy sú zakončené na pôvodom grécku príponu *-ón*: *neón*, *xenón*, *kryptón*, *radón*. Tie by podľa uvedeného návrhu mali dostať podobu *neonium*, *xenonium*, *kryptonium*, *radoonium*.

Takéto zjednotenie by malo zrejmu výhodu najmä v takých prípadoch, keď sa kladú za atómy alebo atómové skupiny dusíka alebo za substituenty. V prvom prípade by sa zakončenie *-ium* nahradilo zakončením *-a*, v druhom prípade zakončením *-io*, napr. *argentium* – *argenta*, *argentio*, *aurium* – *aura*, *aurio*, *ferrium* – *ferra*, *ferrio*, *selenium* – *selena*, *selenio*.

Vcelku možno znova povedať, že aj v názvosloví chemických prvkov, v ktorom sa tradične – aspoň u nás – používali aj domáce názvy, nastupuje zjavná tendencia po internacionalizácii. Tá je práve v tomto názvosloví pochopiteľnejšia a perspektívnejšia ako kdekoľvek inde. Sprievodným javom internacionalizácie je však často strata binárnej slovotvornej štruktúry a zvýraznenie lineárnej morfematickej štruktúry.

LITERATÚRA

PRESL, J. S.: Lučba čili chemie zkusmá. Praha 1828.

ZIKMUND, M.: Názvoslovie anorganických látok. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961.

ZIKMUND, M.: Názvoslovie anorganických látok. Zrevidované a doplnené vydanie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1993.

Väzba slovesa *abdikovať* v slovenčine

JÁN KAČALA

V súvis s referovaním o pohybe vo funkcii predsedu rady Slovenskej televízie sme si v rozhlasovom Rádiožurnále a potom aj v dennej tlači v polovici septembra 1992 všimli používanie slovesa *abdikovať* s väzbou s predložkou *na* + akuzatív podstatného mena; máme na mysli vyjadrenia typu *abdikoval na funkciu predsedu rady STV*; *abdikovanie na funkciu predsedu*. V súlade s touto väzbou slovesa sa aj dejové podstatné meno *abdikácia* používalo s väzbou s predložkou *na* + akuzatív podstatného mena: *abdikácia na funkciu predsedu*.

Jazykovedné príručky, do ktorých sme nazreli (t. j. Slovník slovenského jazyka, Krátky slovník slovenského jazyka, Pravidlá slovenského pravopisu – 11. vyd. z r. 1971 – a najnovšie Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991), problém väzby slovesa *abdikovať* neriešia. Z praktických príručiek zaujíma k tomuto problému stanovisko iba Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu (1. vyd. z r. 1973): v slovníkovej časti na s. 165 uvádza sloveso *abdikovať* a pri ňom väzbu *na dačo* a výklad „vzdať sa moci, funkcie“.

V kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV pre súčasný slovník sme na slová *abdikovať*, *abdikácia* našli vyše 10 dokladov. Z nich väčšina – a to v súlade so skutočným stavom v jazyku, ako aj v súlade s tým, že sloveso *abdikovať* je svojím pôvodom bezpredmetové (*abdikovať* mohol kedysi len panovník) – nemá predmetovú väzbu, vyskytuje sa ako bezpredmetová. Uvedieme niektoré príklady: *Väčšina ľudí ... iste nevie, aký slabý a spiatočnícky to bol kráľ a že ho napokon vlastný ľud donútil abdikovať.* (Izakovič) – *Pod tlakom udalostí 5. októbra nečakane abdikoval prezident republiky.* (M. Urban) – *Kráľovná Wilhelmina oznámila v máji*

svoj úmysel abdikovať v prospech princeznej Juliany. (Pravda 1948) – Týmto názvom pomenoval Borek Benešovu abdikáciu hneď vo chvíli, keď ňou dojímal národ v rozhlase. (E. B. Štefan)

Genitív podstatného mena pri slove *abdikácia*, pravdaže, nemôžeme hodnotiť ako objektový; analýza sémantických vzťahov ukazuje, že ide o subjektový genitív; napríklad spojenie *abdikácia predsedu vlády* môžeme syntaktickosémanticky interpretovať iba tak, že predseda vlády abdikoval, t. j. predseda vlády odstúpil zo svojej funkcie.

V skúmanom materiáli majú väzbu iba dva doklady: jeden z nich má väzbu s predložkou *z* + genitív podstatného mena, druhý má už spomínanú väzbu s predložkou *na* + akuzatív podstatného mena. Príklady znejú takto: *I keď sa mne osobne nepáči abdikovanie z členstva v redakčnej rade časopisu, do ktorého sama prispievam, ... chápem tento krok ...* (Ponická) – *Ak je dnešným heslom kritiky abdikácia na rozhodcovský stolec, značí to súčasne, že...* (Bžoch)

Tento nerozhodný pomer väzieb s predložkou *z* + genitív podstatného mena a s predložkou *na* + akuzatív podstatného mena len potvrdzuje neustálenosť jestvujúceho stavu. Oveľa dôležitejšie ako zisťovanie kvantitatívnych údajov v úže je však poukázanie na paradigmatické vzťahy jednej i druhej väzby a pokus o výklad jednej i druhej väzby.

Paradigmatické vzťahy v jazykovom systéme sú statické a zakladajú sa na vzťahoch podobnosti a odlišnosti príslušných jazykových javov. Za paradigmatické vzťahy pokladáme v danom prípade jednak zapojenie sa slovesa *abdikovať* do súboru rovnoznačných (synonymických) slovies a jednak zapojenie sa slovesa *abdikovať* do skupiny rovnoznačných slovies z hľadiska väzby.

Ako čiastočne ukazujú aj citované lexikografické diela, sloveso *abdikovať* z hľadiska svojho významu vstupuje do synonymických vzťahov s domácimi slovesami *odstúpiť* z *niečoho*, *zriecť/zrieknuť* sa *niečoho*, *vzdať* sa *niečoho*, ako aj s prevzatým slovesom *rezignovať* z *niečoho*. Z hľadiska väzby by bolo bývalo najprirodzenejšie, keby pri svojom zaraďovaní sa do lexikálosémantického systému slovenského jazyka sloveso *abdikovať* bolo prevzalo väzbu synonymného slovesa *odstúpiť* z *niečoho*, t. j. väzbu s predložkou *z* + genitív podstatného mena. O najprirodzenejšej väzbe tu vravíme preto, že táto väzba je v danom sémantickom okruhu slovies zreteľná a výrazná. Toto naše stanovisko podporuje aj tá okolnosť, že bezpredložková genitívna väzba, ktorá je vlastná ďalším členom tohto súboru slovies (t. j. *zriecť* sa a *vzdať* sa), neprichádza pri slovese *abdikovať* ako nezvratnom slovese do úvahy, lebo by syntaktickosémanticky nebola jednoznačná. Len na okraj

poznamenávame, že väzba s predložkou *z* + genitív podstatného mena sa uvádza i v najnovšom výkladovom slovníku češtiny z r. 1978 pri slove *abdikace*: *abdikace z funkce* (s. 17).

Z hľadiska týchto našich zistení sa väzba slovesa *abdikovať* s predložkou *na* + akuzatív podstatného mena javí ako prekvapujúca – osobitne preto, že sme sa s ňou v uvedených prameňoch stretli ako s jedinou. V tejto súvislosti si pripomeňme, že väzbu s predložkou *na* + akuzatív podstatného mena majú v takýchto prípadoch (t. j. pri vyjadrovaní odstupu od niečoho) slovesá typu *vykašľať sa na niečo*, ktoré majú výrazné negatívne expresívne zafarbenie. Že by sa sloveso *abdikovať* z hľadiska väzby v povedomí časti používateľov bolo priklonilo práve k slovesám typu *vykašľať sa na niečo*? Na takýto príklon však nenachodíme nijaké racionálne odôvodnenie. Len na okraj pripomíname, že rovnako nenachodíme racionálne odôvodnenie ani na výskyt tejto väzby pri rovnoznačnom slovese cudzieho pôvodu *rezignovať*, t. j. *rezignovať na funkciu*, *rezignovať na vedenie oddelenia* atď. Pritom sotva možno pri ustaľovaní sa väzby s predložkou *na* + akuzatív podstatného mena pri slovese *abdikovať*, ako aj pri slovese *rezignovať* rozhodujúcu úlohu pripísať citovanej Praktickej príručke slovenského pravopisu pre školy, ktorá pri obidvoch týchto slovesách uvádza väzbu s predložkou *na* + akuzatív podstatného mena.

Náš postulát, aby sa väzba prevzatého slovesa konštituovala v slovenčine podľa väzby, resp. väzieb slovies, s ktorými vstupuje do synonymického vzťahu, prípadne do iného paradigmatického vzťahu, sa opiera o všeobecne rozšírené a známe prípady typu *organizovať niečo* (podľa modelu *prípravovať niečo*), *delimitovať niečo* (podľa *rozdeľovať*, *rozdeliť niečo*), *diskutovať o niečom* (podľa *hovoriť o niečom*, *debatovať o niečom*), *adaptovať sa na niečo* (podľa *prispôbiť*, *prispôbovať sa na niečo*), *adresovať niečo niekomu* (podľa *poslať niečo niekomu*), *alternovať s niekým* (podľa *striedať sa s niekým*, *vymieňať sa s niekým*) atď. Rovnako sa z hľadiska intencnej hodnoty priradujú k svojim synonymickým partnerom prevzaté bezobjektové, resp. subjektové slovesá, napr. *atrošovať* (rovnako ako *ochabovať*, *hynúť*, *krpatieť*, *strácať sa*), *kontrahovať sa* (rovnako ako *stahovať sa*, *stiahnuť sa*) a pod.

V tejto súvislosti sa žiada uviesť, že zmena, resp. modifikácia väzby pri slovesnom podstatnom mene, resp. pri dejevom podstatnom mene s príponami *-cia*, *-ia* a pod. sa uplatňuje pri prevzatých výrazoch podľa rovnakých zásad ako pri domácich výrazoch (máme tu na mysli zmenu väzby typu *delimitovať niečo* – *delimitovanie niečoho*, *delimitácia niečoho*, ale zachovanie neakuzatívnej väzby v type *oponovať niekomu* – *oponovanie niekomu*, *adaptovať sa na niečo* – *adaptovanie sa na niečo*, *adaptácia na niečo* atď.).

Hoci sme v našej krátkej úvahe už naznačili, že pri slovese *abdikovať* (rovnako ako pri dejevom mene *abdikácia*) nám na základe systémovej analýzy vychodí ako najvhodnejšia väzba s predložkou *z* + genitív podstatného mena (t. j. typ *abdikovať z niečoho*, *abdikácia z niečoho*), náš záver nateraz nemôže byť takýto jednoznačný a striktný. Systémovo neočakávanú, resp. nepredpokladanú väzbu s predložkou *na* + akuzatív podstatného mena pre jej rozšírenosť a spontánnosť v používaní si bude treba ďalej všímať, a to aj v širších súvislostiach zaraďovania sa prevzatých slovies do jednotlivých sémantických a väzbových typov a definitívny záver o jej odôvodnenosti a životaschopnosti v spisovnej slovenčine sa žiada urobiť až neskôr. Jestvujúci stav poznania problematiky väzby slovenských slovies a väzobného zaraďovania sa prevzatých slovies nám umožňuje vysloviť odporúčanie pre jazykovú prax v tom zmysle, aby pri slovese *abdikovať* a dejevom mene *abdikácia* uprednostňovala väzbu s predložkou *z* + genitív podstatného mena, t. j. typ *abdikovať z funkcie predsedu*, *abdikácia niekoho z funkcie predsedu*.

LITERATÚRA

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

ORAVEC, J. – LACA, V.: Praktická príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 608 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 832 s.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipce – F. Daneš. Praha, Academia 1978. 800 s.

O prídavných menách žiaduci a nežiaduci

MATEJ POVAŽAJ

Podľa súčasnej kodifikácie, ako je zachytená v Pravidlách slovenského pravopisu (ďalej PSP) z r. 1991, uplatňuje sa pri tvorení prítomného činného prídavia popri prípone *-úci*, *-úca*, *-úce* aj variantná prípona *-uci*, *-uca*, *-uce*, a to po predchádzajúcej dlhej slabike, t. j. po slabike s dlhou samohláskou, s dlhou spoluhláskou (*í*, *í*) alebo s dvojhláskou (porov. PSP, 1991, s. 28). Tým sa odstránila jedna výnimka z uplatňovania pravidla o rytmickom krátení. A tak v súčasnosti píšeme a vyslovujeme *vládnuci* (*vládnuca*,

vládnuce), *hádžuci* (*hádžuca*, *hádžuce*), *skáčuci* (*skáčuca*, *skáčuce*), *lámuci* (*lámuca*, *lámuce*), *páchnuci* (*páchnuca*, *páchnuce*), *kľžuci* (*kľžuca*, *kľžuce*), *třpnuci* (*třpnuca*, *třpnuce*), *liahnuci sa* (*liahnuca sa*, *liahnuce sa*), *striechnuci* (*striechnuca*, *striechnuce*), *šliapuci* (*šliapuca*, *šliapuce*) atď. Ako sme ukázali v príspevku Prítomné činné prídavné slovo typu *vládnuci* (porov. Považaj, 1992), odstránenie tejto výnimky z uplatňovania pravidla o rytmickom krátení sa v jazykovej praxi vcelku ujalo.

V tomto príspevku venujeme pozornosť slovu *žiaduci* a jeho zápornej podobe *nežiaduci*, ich pravopisnej stránke, ale aj významovej náplni a štylistickému hodnoteniu. Slovo *žiaduci* sa formálne podobá na prídavné slovo typu *šliapuci*, no nie je to prítomné činné prídavné slovo. Od slovesa *žiadať* má prítomné činné prídavné slovo podobu *žiadajúci* (*žiadajúca*, *žiadajúce*). Slovo *žiaduci* je prídavné meno; tak ho kvalifikuje Slovník slovenského jazyka 5 (1965, s. 800) aj Krátky slovník slovenského jazyka (1987). Pravda, tieto slovníkové diela, rovnako ako staršie Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd., 1971, s. 406) ho uvádzajú s dlhým *ú*, teda v podobe *žiadúci*. Súvislosť prídavného mena *žiaduci* so slovesom *žiadať* je však nesporná.

Najnovšie Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991 prídavné meno *žiaduci* uvádzajú s krátkym *u*. Možno si položiť otázku, prečo sa pristúpilo k zmene kodifikácie aj v prídavnom mene *žiaduci*, keď zmena kodifikácie po predchádzajúcej dlhejšej slabike sa proklamovala iba pre prítomné činné prídavné slovo. Skôr než odpovieme na nastolenú otázku, pozrieme sa na kodifikáciu tohto prídavného mena hlbšie do minulosti.

S. Czambel v slovníkovej časti svojej Rukoväti spisovnej reči slovenskej (1902) prídavné meno *žiaduci* neuvádza a nemá ho ani v kapitole o výnimkách z pravidla o rytmickom krátení. Pravda, treba povedať aj to, že v texte niekoľko ráz použil prídavné meno *žiaduci*, a to v podobe s dlhým *ú*, t. j. *žiadúci* (porov. L. Dvonč, 1955, s. 204). J. Damborský v Slovenskej mluvnici so zvláštnym zreteľom na pravopis (1921) prídavné meno *žiaduci* nemá. M. Kálal ho v Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1924, s. 980) uvádza v podobe *žiaduci*, Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 v slovníkovej časti v podobe *žiaduci*. Až v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 sa po prvý raz v slovníkovej časti kodifikuje podoba s dlhým *ú*, teda *žiadúci*, hoci medzi výnimkami z pravidla o rytmickom krátení sa neuvádza. Aj jazyková prax dovtedy bola dosť rozkolísaná, ako sme sa o tom presvedčili v dokladoch zachytených v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

Ak porovnáme kodifikáciu prídavného mena *žiaduci* s kodifikáciou prítomného činného prídavného slova typu *vládnuci*, resp. *šliapuci* (porov. Považaj,

1992), zisťujeme úplnú zhodu. Po prvý raz sa teda oficiálne kodifikovala podoba prídavného mena *žadúci* s dlhým *ú* vtedy, keď sa po prvý raz kodifikovalo porušovanie pravidla o rytmickom krátení v prítomných činných prídastiach typu *vládnuci*, t. j. v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940. Možno teda povedať, že v minulosti sa vždy zhodovala oficiálna kodifikácia prídavného mena *žaduci* z hľadiska kvantity s kodifikáciou prítomného činného prídastia typu *vládnuci*, resp. *šliapuci*. To bol aj dôvod, prečo sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 zmenila kodifikácia prídavného mena *žaduci* v prospech podoby s krátkum *u*. Napokon podľa našej mienky ťažko možno zdôvodňovať, prečo by sa v prídastiach typu *vládnuci*, resp. *šliapuci* malo pravidlo o rytmickom krátení rešpektovať, ale nemalo by sa už rešpektovať v prídavnom mene *žaduci*, hoci o takého zdôvodňovanie sa pokúša J. Jacko (1992). J. Jacko, odvolávajúc sa na J. Horeckého (1971, s. 181), podľa ktorého pri niektorých prídavných menách „vzťah k slovesu sa vyjadruje aj príponou *-úci*, ale vo väčšine prípadov slovotvorná štruktúra týchto prídavných mien je už nezreteľná: *horúci*, *treskúci*“, konštatuje, že „do tohto slovotvorného typu môžeme zaradiť aj prídavné mená *žadúci* a *nežadúci*, v ktorých je prípona *-úci*“. Jackovo zdôvodňovanie teda vlastne spočíva v tom, že iba konštatuje príslušnosť slova *žaduci* k prídavným menám utvoreným príponou *-úci*. Nedotýka sa však vôbec toho, prečo by sa malo v prídavnom mene *žaduci* porušovať pravidlo o rytmickom krátení, prečo by práve toto jediné prídavné meno s príponou *-úci* malo byť zaradené medzi výnimky z tohto pravidla. Viacej prídavných mien s príponou *-úci*, v ktorých by sa mohlo porušiť pravidlo o rytmickom krátení, sme totiž nešli.

J. Jacko medzi príkladmi na prídavné mená utvorené príponou *-úci* uvádza aj slová *vyhovujúci* a *odpuďujúci*. No tieto slová sú nielen svojím pôvodom, ale aj svojím fungovaním vo vetách typu *Prijali sme desať uchádzačov vyhovujúcich našim kritériám*. – *Vyrábajú prostriedok výborne odpodzujúci dotieravý hmyz* jednoznačne prítomnými činnými prídastiami a nie prídavnými menami. V spojeniach *vyhovujúci pracovný postup*, *odpuďujúci výzor* ide už o adjektivizované prídastia (o adjektivizácii prídastí porov. J. Horecký a kol., 1989, s. 200–211). To nám zároveň potvrdzuje úzku spätosť medzi prítomnými činnými prídastiami utvorenými príponou *-úci*, resp. jej závislým variantom *-uci* a prídavnými menami s príponou *-úci*. Zväčša totiž ide vlastne o prechod z kategórie prítomných činných prídastí do kategórie prídavných mien. Keďže spätosť medzi prítomnými činnými prídastiami utvorenými príponou *-úci*, resp. jej závislým variantom *-uci* a prídavnými menami utvorenými tou istou príponou nemožno nijako poprieť, je celkom logické,

aby sa v obidvoch prípadoch rovnako uplatňovalo pravidlo o rytmickej krátenej. Ak sa teda pravidlo o rytmickej krátenej uplatňuje v prítomných činných prídavných, je odôvodnené uplatňovať ho aj v prídavnom mene *žiaduci*, resp. v jeho zápornej podobe *nežiaduci*. So záverom J. Jacka, že prídavné mená *žiaduci*, *nežiaduci* treba písať „vždy s dlhým ú“ a že na formu *žiaduci* „sa nevzťahuje nové pravidlo o krátenej prípony -úci v činných prídavných“, nemôžeme súhlasiť. Ako sme naším rozborom ukázali, je odôvodnené uplatňovať pravidlo o rytmickej krátenej aj pri prídavných menách *žiaduci* a *nežiaduci*. Napokon riešenie, ktoré uplatňuje J. Jacko, by bolo aj pre jazykovú prax ťažko pochopiteľné. (Pravda, na tomto mieste musíme upozorniť aj na to, že v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 sa na s. 267 uvádza podoba *nežiadúci*. Ide o tlačovú, resp. korektorskú chybu; správne malo byť s krátkym u: *nežiaduci*.)

J. Jacko vo svojom príspevku uviedol niekoľko dokladov na prídavné mená *žiaduci*, *nežiaduci* (všetko s dlhým ú) z dennej tlače, a to z konca januára a začiatku februára 1992, teda vlastne z obdobia necelých päť mesiacov po tom, ako nová kodifikácia nadobudla platnosť, keď sa nové Pravidlá slovenského pravopisu nedostali ešte ku každému záujemcovi. Sami sme sledovali uplatňovanie novej kodifikácie. Doklady z obdobia, keď bola nová kodifikácia v platnosti asi rok, ukazovali na prevahu dodržiavania pravidla o rytmickej krátenej v prídavných menách *žiaduci* a *nežiaduci*. Tak to bolo v denníku Národná obroda, ale aj v denníku Práca, teda v denníku, z ktorého doklady uvádzal J. Jacko, napr. ... bude viac než žiaduce poznať odpoveď na otázku. (Práca, 26. 8. 1992, s. 3) – ... pre oba nástupnícke štáty je žiaduce poznať odpoveď na otázku... (Práca, 26. 8. 1992, s. 3) – Preto by bolo veľmi žiaduce, aby sa vytvorila obchodná a menová únia. (Národná obroda, 12. 8. 1992, s. 12) – ... na prepravu tisícov nežiaducich osôb nemáme peniaze. (Práca, 15. 9. 1992, s. 3) – ... ktorá je v postavení okresného prokurátora nežiaduca. (Práca, 27. 7. 1992, s. 2) – Nežiaduci zahraniční hostia. (Národná obroda, 17. 8. 1992, s. 13) – Na základe nášho pozorovania môžeme konštatovať, že v súčasnosti prevažujú podoby s krátkym u (*žiaduci*, *nežiaduci*) aspoň v tých periodikách, ktoré sledujeme pravidelnejšie.

Ešte sa chceme dotknúť významu a štylistického hodnotenia prídavných mien *žiaduci* a *nežiaduci*. Slovník slovenského jazyka 5 (1965; ďalej SSJ) prídavné meno *žiaduci* (pravda, písané s dlhým ú) uvádza bez štylistického kvalifikátora a vysvetľuje ho takto: 1. želateľný, potrebný, požadovaný, 2. vzbudzujúci túžbu, žiadostivosť, náruživosť, vášeň, vášny, vábivý. Krátky slovník slovenského jazyka (1987) toto prídavné meno hodnotí v obidvoch

významoch ako knižné, pričom prvý význam vysvetľuje rovnako ako SSJ a pri druhom význame okrem výkladu „vzbudzujúci túžbu“ uvádza synonymum *žiadostivý*. Rovnako sa v uvedených slovníkoch hodnotí aj záporná podoba *nežiaduci*, no kým v SSJ 2 (1960) sa vysvetľuje aj slovami „ktorý si nežiadame, neprajeme“ a tento výklad sa dopĺňa synonymami *nevitáný*, *neželateľný*, v Krátkom slovníku slovenského jazyka sa vysvetľuje iba synonymami *neželaný*, *neželateľný*, *nehcený*, *nevitáný*. Na rozdiel od J. Jacka (1992), ktorý sa nazdáva, že prídavné mená *žiaduci* a *nežiaduci* „treba hodnotiť ako slová štylisticky bezpríznamové“ (tento svoj postoj však ničím nepodopiera), zastávame stanovisko, že hodnotenie týchto slov ako knižných zodpovedá viacej skutočnosti, ako keby zostali bez kvalifikátora. Toto naše stanovisko opierame o to, že prídavné meno *žiaduci* nemá oporu v slovenských nárečiach a v slovenčine sa využíva najmä v publicistike, resp. v oblastiach, v ktorých sa využívajú knižné prostriedky. (V malom prieskume, v ktorom sme oslovili dvanásť kolegov, sa vyše deväťdesiat percent z nich vyjadrovalo v tom zmysle, že nejde o bežný prostriedok, že ho aktívne nepoužívajú, že je príznačný skôr pre oblasť administratívy, že má príznačnosť miernej knižnosti a pod.). V umeleckej literatúre sa skôr uplatňuje vo svojom druhom význame „vzbudzujúci túžbu, žiadostivý“.

Podľa našej mienky prídavné meno *žiaduci* je iba hláskovo prispôsobené české prídavné meno *žádoucí* (v češtine má až tri významy: 1. vzbudzujúci žiadosť, žiadaný, lákavý, 2. taký, ktorého treba; hľadaný, potrebný, 3. plný žiadostivosti, chtivý, žiadostivý; porov. Příruční slovník jazyka českého 8, 1955–1957) a v súčasnosti sa v samej češtine hodnotí ako knižný prostriedok (porov. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 1978). Napokon môžeme doplniť, že v minulosti boli proti používaniu prídavného mena *žiaduci* v slovenčine isté výhrady. Napr. P. Tvrďý vo svojom Slovenskom frazeologickom slovníku (1933) uvádza toto: m. [= miesto] *žiadúci* píš *žiadajúci*. Hoci odporúčaná náhrada nezodpovedala úplne významovej náplni prídavného mena *žiaduci* (P. Tvrďý ho nahrádza vlastne prítomným činným prídavným), aj to signalizuje nedostačujúcu adaptovanosť tohto slova v slovenčine a jeho zakotvenosť v slovnej zásobe slovenčiny.

Na základe toho, čo sme tu uviedli, zastávame názor, že prídavné meno *žiaduci* (a rovnako aj podoba *nežiaduci*) nepatrí medzi bezpríznamové jazykové prostriedky a že jeho hodnotenie prinajmenšom ako knižného prostriedku je odôvodnené. Možno ešte uvažovať o tom, že prvý význam slova *žiaduci* (t. j. potrebný, želateľný, požadovaný) by sa hodnotil ako publicistický prostriedok.

Na záver: V príspevku sme sa pokúsili ukázať, prečo je v pravopise a výslovnosti prídavných mien *žiaduci* a *nežiaduci* odôvodnené uplatňovať pravidlo o rytmickom krátení rovnako, ako sa uplatňuje v prítomných činných prídavných menách typu *vládnuci*, resp. *šliapuci*. Zároveň sme ukázali na opodstatnenosť hodnotiť ich ako štylisticky príznakové jazykové prostriedky. Obidve prídavné mená majú v slovenčine dosť veľký počet štylisticky neutrálnych synonym, z ktorých si možno vybrať podľa kontextu a situácie. Pri prídavnom mene *žiaduci* sú to: *žiadaný, požadovaný, želaný, želateľný, potrebný, nevyhnutný, chcený, vítaný*, resp. *túžobný, žiadostivý, vášny, vábivý, náruživý, vášnivý* a pri prídavnom mene *nežiaduci* sú to: *neželaný, neželateľný, nechcený, nevítaný*.

LITERATÚRA

- CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin, Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902. 376 s.
- DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. 3. opravené a doplnené vydanie. Nitra, nákladom a tlačou Š. Huszára 1921. 160 s.
- DVONČ, L.: Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 254 s.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
- JACKO, J.: Žiadúci a nežiadúci. Slovenská reč, 57, 1992, s. 255–256.
- KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, vlastným nákladom 1924. 1012 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala a M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
- POVAŽAJ, M.: Prítomné činné prídastie typu *vládnuci*. Kultúra slova, 26, 1992, s. 259–265.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Praha, Matica slovenská 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. II. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- Příruční slovník jazyka českého. 8. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1955–1957. 1120 s.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV. 2. zv. 1960. 648 s.; 5. zv. 1965. 848 s.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha, Academia 1978. 800 s.
- TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník. Praha – Prešov, Československá grafická únia, úč. spol. 1933. 844 s.

Z Kukučínovej frazeológie

GEJZA HORÁK

Doktor Matej Bencúr – Martin K u k u č í n už šesťdesiatpäť rokov odpočíva na Národnom cintoríne v Martine. Narodil sa tu doma v oravskej Jasenovej 17. mája 1860, zomrel šesťdesiatosemročný v chorvátskom Pakraci pri Lipiku 21. mája 1928. Už v jeseni toho istého roku sme si ho v sprievode tajomníka Matice slovenskej Rudolfa K í a č k u previezli domov. Martin Kukučín poznal Slovensko, Prahu, Chorvátsko i svet a veľa zo svojho svojského poznania v umeleckom precúdení podal vo veľkolepom slovesnom diele.

Ukážku z bohatej frazeológie Martina Kukučina zámerne vyberáme z krátkej prózy *Po deviatich rokoch* (porov. Horák, 1989), lebo v dialogickom osnovaní otvára oblôčik do tvorivej pracovne jasenovského učiteľa Matka Bencúra.

Mladého spisovateľa už známeho zo Slovenských pohľadov preberie z popoludňajšieho polosna hrdinka jednej z jeho prvých rozprávok. Nevesta Zuza Svoreňová, predtým Zuzka, rodená Plevová, vyčítuje spisovateľovi, že ju, ako píše v rozprávke *Máje*, znôtil s Jankom Svoreňom, ale z Janka je už teraz Jano, čo už aj popíja... Svorenka si navyše doniesla zošit Slovenských pohľadov, kde je čierne na bielom autorov hriech.

Rozhovor spisovateľ – hrdinka z napísanej rozprávky sa krúti (a to výdatne aj s jeho prípravnou vnútornou rečou) okolo priebehu rozprávky *Máje*. Nahnevaná Zuza vyhadzuje jej pôvodcovi na oči, že ju *spriahol* (ba v zlosti vraví *splietol*) s Jankom Svoreňom, nuž nech pomáha a pomôže napraviť ho.

Treba vedieť, že popudom napísať túto aj sebaspytujúcu črtu (*Po deviatich rokoch*) bola sadzačova chyba v rozprávke *Máje*. – Namiesto zdvojeného povzdychu roztúženej Zuzky Plevovej *Janka mat'* – *Janka mat'!* vysádzal tvrdohlavo (žebože správnejšie) *Jankova mat'* – *Jankova mat'!* V humorne ladenej dialogickej scénke, pravdaže, napokon vyhráva – veď akože ináč, dobromyseľný autor. Presvedčí nahnevanú nevestu, že ju znôtil s mladým Svoreňom v žičlivom úmysle. Ak sa teraz po deviatich rokoch začalo dymiť z jej manželského kozuba, na vine je ľudská prirodzenosť: mužská i ženská – a pritom autor so zábavnou dobiedzavosťou naznačuje, ako sa všetci vieme pretvarovať.

Zacitujeme vstup do jedinečne motivovanej prózy:

Podriemkavam na kanape po obede – nemusím dokladať, že dobrom obede – podľa starej módy „zaväzujem sadlo“, lebo sa ho dosť zmestí na mňa. Tu vrznú dvere a vstúpi do izby žena asi tridsaťročná, teda nevesta. Zazívam, sadnem si, pretieram oči, kto je, čo je, čo hľadá v takýto čas v cele mládencovej.

Frazeologické jednotky vybrané z autobiografickej scény sú dobre známe z hovorovej reči. Kukučín ich nenápadne (prirodzene) votkáva do rozprávania v ustálenej podobe, ale aj v náznakových zlomkovitých pripomienkach.

Prvú z nich nám ponúka citované javisko východiskovej krátkej prózy. Uvedieme ju v skrátenom kontexte –

z a v ä z o v a ť s a d l o: Po dobrom obede podľa starej módy „zaväzujem sadlo“. – Túto slovesnú frazeologickú jednotku zaznačuje Slovník slovenského jazyka (SSJ V, 1965) v hesle *zaviazať sa* ako hovorovú expresívnu *sadlo sa mu zaviazalo* „stučnel“; *nedok. zaväzovať sa*. Frazeologická jednotka je zaradená k druhému významu slovesa *zaviazať sa* používanému v záhradníctve v súvislosti s plodmi, ovocím s vysvetlením „po odkvitnutí a odpadnutí kvetu začať rásť“: *plody sa zaviazali*. – Nájdeme ju i v hesle *sadlo* (SSJ IV, 1964).

Frazému širšie vysvetľovať netreba; je z kontextu priehľadná a vysvetlenie v SSJ je názorné, ibaže pri hesle *zaviazať sa* mohlo byť doplnené dokladom, azda práve tým našim z Kukučína; pri hesle *sadlo sa* dokladá vetou z Ľuda Ondrejova: *Notár viazal si sadlo spánkom*.

(ne)pá s ť h u s i s d a k ý m = (ne)byť mu roveň: *Pozierám sem-tam: ona tiež mne „ty“! Čo je to? Ved' som len s ňou nepásol husi!*

Frazéma, ktorou si hovoriaci vyprosuje, aby mu spolubesedník tykal *Ja som s tebou (s vami, s ním, s ňou) husi nepásol* má podľa situácie a krajového zvyku variantný člen *husi/kozy/knavy/ovce/svine* a zriedka *barany* (Švantner). No najčastejšie sa podľa našej skúsenosti používa *husi a svine*. Frazéma *(ne)pá s ť h u s i s d a k ý m* je známa a týka sa ustáleného (pritom krajoovo diferencovaného) spoločenského zvyku. Kukučín o ňom vysvetľujúco vraví: „*Sadni si u nás,“ núkam ju. „A skadeže si?“ Nevestám najlepšie tykať; nie sú tak okúňnavé, skôr akési úprimnejšie, keď sa im zatyká.* – No naopak sa to voči zástupcovi dedinskej inteligencie (obecnému predstavenstvu) nemá, nepatrí. Pri nedodržaní tejto spoločenskej konvencie sa používa spomenutá vyčítavo odmietavá veta: *Ved' ja som s tebou husi nepásol*?, často vo zvolaní: *A či som ja s tebou husi pásol?!* – Najčastejšie sa tu používa variant *husi pá s ť*, lebo sa v ňom pripomína povinnosť dedinského človečáťa,

v útlej mladosti, keď je tykanie (ako pasenie husí) celkom prirodzené (SSJ I).

literárny hriech = žartovne „slovesné dielo“: *Roztvorím ho [číslo Slovenských pohľadov], prehrebám (...)* *V zošite vidím jeden z prvých svojich literárnych hriechov – Máje.*

Menný dvojslovný výraz *literárny hriech* možno zaradiť medzi frazeológiu z okruhu literárnej eseje. V danej situácii jej význam má zreteľnú vecnú oporu: Zuza Svoreňová pokladá spisovateľov literárny dynamický obrázok za priestupok, lebo po ňom nenásledoval ňou vysnívaný harmonický život s Jankom Svorencom.

robiť (voľačo) len pre meno = „naoko“: Tak ho vysvetľuje SSJ (II, 1960). Ukazuje sa, že frazeologická jednotka je vnútorne zviazaná i s tým významom slova *meno*, ktorý sa v SSJ uvádza ako tretí – „dobrá povest', vážnosť“. Naznačuje to i náš doklad: *Pred vydajom: rozmarín v obluku, v záhradôčke ľalia, tulipán, fialky, rezeda a čo ja viem. Po vydaji v obluku kaktus alebo muškát, len pre meno – gazdina okopáva mrkvu, petržlen, paštmák, cibuľu, majorán do jaterníc a krásnymi kedysi prstíkmí pučí záškodné húsenice na kapuste.*

Frazeologická jednotka je v priamej súvislosti s pretvarovaním. Kukučín ho vidí a náznakovo kreslí aj kreše na ženách i mužoch: *Pred vydajom: malé nôžky v topánôčkách (...)* *Po vydaji: pantofle st'a vahanky a cez pančuchu holá päta.* – Spisovateľ priam s pedagogickým taktom obviňuje z tejto vlastnosti aj seba. [Aby mladú Svorenku upokojil, priznáva, že on najradšej jedáva šunku s cibuľou a ráno žiarený chlieb s cesnakom, ale ju prosí, aby to naňho nevyžalovala.] „*Preboha – nevyzrad! To len keď som doma, nemám ku komu ísť. Pred spoločnosťou nepozriem na cibuľu – fuj! (...)* *v spoločnosti na fajku ani pozrieť. A to všetko, kým sa neoženíme.*

A tu nastupuje náznak inej frazeologickej jednotky toho istého významového zacielenia.

kúpiť mačku vo vreci: *Ale keď sa raz predáme v tom vreci a kúpime zas mačku vo vreci – potom už bude všetko: i cesnak, i cibuľa, i fajka. Veď my sa tiež premieňame po svadbe, veľmi – počul som nejednu, ako sa žalovala.*

Z kontextu sa proti zvyčajnému zneniu slovesnej frázemy ohlasuje i jeho súvťažný náprotivok *predať mačku* (ale i seba) *vo vreci*. – Ako náznak vysvetlenia a funkcie tejto známej frázemy stačí zovšeobecňujúco povedať: *Nevieš, čo kupuješ/kúpiš* a náprotivok – *Tajíš, čo predávaš/chceš predat'* (SSJ II, 1960; Smiešková, 1974).

Nevesta Svoreniovie vyčítuje mužskému pokoleniu nestálosť v láske takto: *Zájdete za vrštek a už zabudnete, akoby ste tam nikdy neboli bývali.*

Výraz a vlastne celé súvetie s ním je ukážkou, ako sa v živej reči poukazuje na pôvod obrazného výrazu – tu aj narážkou na známú pesničku *A ja som z Oravy debnár... a ja len za všetek zájdem, tam si ja frajerku (dievčatko) nájdem*.

píliť dakomu (si) hlavu = „robiť dakomu (sebe) starosti, nástojčivo domfzať“: Mladý spisovateľ sa chváli, že už veľa dievok vo svojich rozprávkach priviedol k oltáru; dobre ich povydával a všetky sú mu vďačné. Raduje sa z týchto svojich sprostredkovateľských úspechov a tak ho veru ani Svorenkina žaloba neznepokojuje. Priam príkro vraví: „*Čo len pre teba, duša moja, nejdem si ja píliť hlavu.*“ (SSJ III, 1963; Smiešková, 1974)

dať dakoho do novín – „urobiť mu nevýslovnú hanbu“: [Nič nepomáha: Jano Svorenš sa nechce polepšiť, preto Zuza prišla prosiť o ten najkrajnejší prostriedok nápravy.]: *Nuž prišla som k tebe. Kebyš ho dal do novín. Toho sa najväčšmi bojí.*

V ľudovej reči (a podistým nielen v nej) frazeologizovaný slovesný výraz *dať dakoho do novín* označuje zastrašujúci skutok, dobre známy aj v spisovnej slovenčine. – Ustálený výraz má výhľad dostať sa do väčšieho frazeologického slovníka slovenčiny.

Treba tu dodať, že ani tento verejný zahanbujúci prostriedok autor nemohol použiť, lebo vysvitlo, že Zuza žalobu zveličila. V autorovom meraní je až smiešne prehnaná.

„*No keď už tak – nedbám. Dám ho do tých novín. Len mi povedz, ale spravodlivú pravdu: koľko ráz ti prišiel opitý?*“

„*Tamtej nedele raz a zavčeraom druhý raz.*“

Prirovnania. – Ani prirovnania z vybranej Kukučínovej prózy netreba vysvetľovať; presvieti ich začlenenie do súvislosti alebo tichý odkaz na prameň, odkiaľ sú prevzaté.

usmiata s'ta ranné zore: *Vtedy* [za mlada] *živá, veselá, usmiata s'ta ranné zore, spev a žart: a teraz? Nie, nepriznal by sa jej. Taká roba!* Prirovnanie sa nám pripomína z Bottovej básnickej skladby *Smrť Jánošíkova ... keď idú po hore ako ranné zore...* Rozdiel je iba v porovnávacej častici *ako/s'ta* (Horák, 1992).

vláčiť sa/bežať/letieť/ako osa za sladkou hruškou: (Kukučín) „*Utajíte hnev, zlosť, pýchu, nadutosť, závisť – utajujete všetko takéto. Ste anjeli. Povedz, či nie radosť kritiť sa v takej spoločnosti? Ja rád, druhí tiež radi...*“

(Zuza) „*Akože, vtedy sa vláči každý!*“ zvolala nasrdená. „*Každý ako osa za sladkou hruškou.*“

držať spolu ani reťaz. – [Zuza žaluje, že jej muž Jano Svoreň sa radí s vlastným otcom, a nielen to ...!] „*A ten ho nauč! Držia spolu ani reťaz.*“ (porov. SSJ III, 1963) – *I pijú – a ako!*“

Kukučínove prirovnania sú naplno názorné a priehľadné. Prvé odkazuje na známu, až znárodnenú poéziu a možno ho brať ako popud čerpať z nej frazeológiu i do hovorovej reči – a druhé i tretie je opreté o bežnú skúsenosť.

Na odlíšenie pridáme prirovnanie známe iba v užšom kruhu používateľov slovenčiny. Vyslovuje stav mladého zamilovaného človeka:

[Zuza súhlasí so spisovateľom, že zaľúbenec je priam zošalený ...]: „*To je trochu pravda,*“ dosvedča. „*Človek je ozaj vtedy zošalený. Ako rybu keď nachováš gebuľou.*“ (Gebuľa = otrava, SSJ I, 1959.)

Z vetnej frazeológie. Do tohto okruhu zaradíme dve zvolacie zámlkové (eliptické) vety, ktorými sa vyslovuje výčitka spolubesedníkovi.

Veru pekne!: Vyčítavá replika šľahajúca priznanie sa k zanedbaniu voľačoho, čo hovoriaci pokladá za osobnú urážku.

(Kukučín) „*Veru ťa neznám, nie veru! Možno som zabudol ...*“

(Zuza) „*Veru pekne!*“ vyťka mi ona. „*Starí známi – a takto! Ale to tak vy, čo pomedzi svet chodíte.*“

Dost' hanba = „môžeš (môžete) sa hanbiť“: [Literárna hrdinka a tak aj autorova známa, takmer vrstovníčka, vyčituje autorovi, že ju síce vydal ako veľa iných, ale potom sa už o ňu neozrel ...]

(Zuza) „*Len čo si nás opustil, tak naraz! Ledva som odišla od oltára, už ťa nebolo.*“

(Kukučín) *Dost' hanba: ani na svadbu ste ma nevolali! Tak ste sa mi odslúžili. (...) I tri hviezdčky som doložil a pod ne všeličo. I to, že si sa pomerila s testinou a klebetíš s ňou pod kuchynským oblokom. To nie dost'?*

Neslovesné zvolacie vety *Veru pekne!* – *Dost' hanba!* možno pokladať za funkčne rovnoznačné. Prvú (prvú štylistickú obmenu) použila Zuza, druhú Kukučín v paralelnej dialogickej situácii. Obidve zaradujeme do hovorovej syntaxe.

Vybraná frazeológia a frazeologicky ladené konštrukcie sú napospol známe v živej hovorovej reči, a preto sú aj naplno umelecky účinné.

Napokon, hoci na okraji, nechceme obísť ani zdvojenú povzdychovú vetu z prózy *Máje*, ktorá vlastne motivovala vznik prózy *Po deviatich rokoch*. Všimneme si, čo hovorí Kukučín o svojej skúsenosti so sadzačom.

Janka mať – Janka mať!: *Nevieš, čo si si myslela, keď ťa v nedeľu po tanci Jano objal pod vašimi obloky a držal v náručí! Videl*

vás iba mesiačik a ja. A ty si si myslela: „Janka mat' – Janka mat'!“ Sadzač tu mi síce to opravil: „Jankova mat'!“ Akoby si bola myslela na jeho mater, na zlostnú Hanu. Ale sadzač musel nedopočuť – čerta si ty stihla myslieť na Janovu mater! Jana si ty chcela mat', vydať sa zaňho.

Keby naša bohatá staršia krásna literatúra aktívne žila v našom čitateľskom vedomí, vari by aj táto a takto známa dvojveta *Janka mat' – Janka mat'!* mohla tvoriť literárne zakorenený frazeologizmus.

V Kukučínovom slovesnom diele má naša kultúra (aj osobná rečová kultúra) vzácny poklad, nevyčerpatelnú studňu. Z nej by sa mali napájať spisovatelia, priami dedičia oravského majstra slova, čo vo svojom vedomí čujne veľačil reč nášho bystrého a múdreho ľudu, čitatelia dychtiaci po sviežom dúšku slova, ba i jazykovedci, lebo môžu v nej nachádzať syté kvapky-oriešky, ktoré by mali opatrne lúskať (analyzovať), aby sa z nich vyčľúla skrytá krásna pravda. Martin Kukučín veľa ráz ponúkne taký známy prvok reči, o ktorý sa priam potkýname, prechádzame popri ňom bez povšimnutia, ibaže on nám ho dáva v neopakovateľnom umeleckom zaradení.

Naš článok mal a mohol byť len malou ukážkou a štipkou vďaka obdarenému a vari podnes nedocenenému majstrovi slova, ktorého sme si doma pritúlili, až keď sa už sám nemohol vrátiť...

LITERATÚRA

HORÁK, G.: Jazykové prechádzky prózou. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1989 (porov. Martin Kukučín Po deviatich rokoch, s. 116–119).

HORÁK, G.: Prirovnania v povestiach Pavla Dobšinského. Kultúra slova, 26, 1992, s. 103–108.

KUKUČÍN, M.: Po deviatich rokoch. In: Zlatý fond slovenskej literatúry. Martin Kukučín, výber II. Ed. M. Pridavková-Mináriková. Bratislava, Tatran 1980, s. 271–280.

SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

Ks

O toponymii a genéze niektorých diel Ľuda Ondrejova

JÁN JUNAS

Problematika literárnej toponymie u nás nemá dlhú tradíciu. Venuje sa jej skôr okrajová pozornosť. Možno, že neoprávnene, veď práve prostredie, určitá geografická regionálna lokalita, chotár, obydlie má v každom prozaickom či epickom diele svoje určujúce miesto. Je tým priestorom, v ktorom sa odohráva dej, konanie protagonistu a iných nositeľov deja.

Každý autor už pri plánovaní svojho tvorivého zámeru si cielene vyberá a nachádza takéto literárne javisko, scénu aj v etnicko-geografickom vytypovaní, prostredie určitej lokality, identifikované nielen svojím opisom, charakteristikou, ale aj definované určitým pomenovaním, názvom. Tento názov v značnej miere zodpovedá hlavnej invencii autora aj pri špecifikovaní prostredia v súlade s dejom v jeho účelnom doplnení a vo väčšej zrozumiteľnosti.

Literárny tvorca vychádza napospol z geografickej reality, pre väčšiu autentickosť ponecháva aj pôvodné regionálne a chotárne názvy prostredia, prípadne ich aj symbolicky modifikuje. Základom zostávajú však pôvodné názvy ako základ literárnej toponymie. S takýmto javom sa stretáme u našich slovenských autorov takmer v každom ich diele. Súvisí to s ich bytostnou spätosťou s rodným krajom alebo miestom ich pôsobenia. Niektorí spisovatelia si dokonca pred začatím písania vyhotovujú mapky alebo plány chotára či mesta, čo svedčí o ich úsilí zvýrazniť prostredie, v ktorom sa bude dej ich rozprávky, novely, románu odohrávať.

Toponymia zohrávala a zohráva aj v našej domácej literatúre podstatnú úlohu a priam predurčuje aj charakter slovenskej lyrizovanej prózy, v ktorej vyniká práve Ľudo Ondrejov. Jeho život, literárne hodnoty a význam jeho diela sa ozrejmili v dostatočnej miere. Zatiaľ sa však pri analýze jeho prác venovalo málo pozornosti práve tej oblasti, ktorá umožnila rozsah dynamiky činov hlavných protagonistov jeho románov, rozprávok, noviel, ale aj veršov, v prvom rade však Jerguša Lapina alias Tmavého Urdu, a ktorou bolo geografické prostredie.

Osobné poznanie s Ľudom Mistríkom-Ondrejovom ešte z čias jeho pobytu v Martine a niekoľkoročného pôsobenia v Matici slovenskej vzbudzovali záujem o poznanie tých miest, ktoré si Ondrejov určil ako „operatívny priestor“ svojej literárnej tvorby: horský svet prevoňaný živicom medzi stredným Pohroním a Turcom i Liptovom. Bol to topografický areál, v ktorom žil autor vo svojich autobiografických *Rozprávkach z hôr* ešte ako dieťa a dorastajúci chasník, kde sa činil aj sám Jerguš Lapin či Ondrej Šimčísko.

Jadrom toponymie v diele Ľuda Ondrejova je výsostne jeho svet rodnej ekologicky i morálne čistej slovenskej prírody. Vrchy, hory, polia, rieky a potoky s lúkami a pastviskami a ich prirodzené civilizačné prvky – samoty a dediny a iba podružne, aj to len kvôli konfrontácii – mestá. Priesotorom tvorivého záujmu a cieľa Ondrejova bol slovenský vidiek, a najmä samota. Možno práve to korešpondovalo s naturelom tvorcu. Ondrejov aj napriek známej, priam legendárnej družnosti, vitálne silnej a expresívnej, akoby trpel jemu vlastným ťažko postrehnuteľným samotárstvom, v ktorom mu svetielkovala ako najcitlivejší svetlý bod života iba matka. Jeho postoje vyplývali z ťaživého prebývania sa životom v ustavičnom hľadaní sociálnej spravodlivosti a existenčnej istoty. Z toho pramenil stále trpkjší pocit zaznávanie a priam trpiteľský pocit nedocenenia. Sotvakto iný ho tak dobre mohol charakterizovať ako Valentín Beniak v 9. speve *Sonetov podvečerných*: – *V Štefánke si bol ku mne prisadol, / červené víno pil tak po dvoch deckách, / v ten deň už nebolo mi záhadou, / že koho z nás dvoch vystrí prv pri sviečkach. / „Nie celkom docenený zapadol som vtedy...“ vavel, / perly mal na viečkach.*

Samota obydli, v ktorom prežil mladé roky života, prestupovala do individuálnej sociálnej samoty osobitného typu aj do osamotenosti svojho vlastného literárneho výrazu a chtiac-nechtiac v akejsi protiváhe do zvláštneho a nezvyčajného naratívneho pseudozveličovania, no v tom dobrom zmysle.

V nepohodách svojho zložitého a mnohými ťažko chápaného originálneho života a v exponovaní bytostného tvorivého ruralizmu sa Ondrejov priam reflexívne utiekal aspoň spomienkami k rodnej samote konča Kostivarskej – k bielemu domcu vedľa cesty a spolu s ním ku všetkým tým miestam, do ktorých potom lokalizoval deje svojich rozprávok, románov a noviel. Tieto miesta potom identifikoval rôznymi názvami, rozmanitými topografickými pojmami ako toponymickými prvkami.

V prvom rade ide o názov samoty, starorodičovského domu Ľuda Ondrejova, ktorú autor v prvých dvoch dieloch trilógie o Jergušovi Lapinovi pomenoval *Zbojnicky tanec*. Tento dom bol pôvodne dejiskom spisovateľových príhod z napospol autobiografických *Rozprávok z hôr*, zatiaľ ešte v toponymickej anonymite.

Tri roky po vydaní *Rozprávok z hôr* v novej rozprávkovej knižke *O zlatej jaskyni* v rozprávke *O túlavom Bederníkovi* sa táto lokalita zmenila na domec Ježibaby s pomenovaním *Zbojnícke pole*, aby nakoniec predstavená jedným z jej obyvateľov Jergušom Lapinom si ustálila v *Zbojníckej mladosti* svoje meno na *Zbojnicky tanec*. Iste je hodno hľadať pramene oboch týchto názvov.

Núkajú sa na vysvetlenie dve alternatívy. Prvá vychádza zo slovenskej slovesnej ľudovej tradície, ako na miestach poniže Mistríkovej samoty údajne odvisli na šibeniciach dvaja zbojníci Kapusta a Ursíni. O tom rozpráva dokonca aj ľudová balada a pieseň: *Zabili, zabili dvoch chlapcov bez viny...* – Vraj obaja nešťastníci pred popravou si podľa jánošíkovského zvyku zatancovali pod šibenicom. Odtiaľ vyšiel autorov názov *Zbojnícky tanec*, prípadne o čosi staršie *Zbojnícke pole*. V päťdesiatych rokoch pomenoval Ondrejov toto miesto ďalším epitetom – *Šibeničné pole* v rovnomennej novele.

Iné vysvetlenie sa núka z pomenovania tejto časti chotára na topografickej mape *Na zábave*. Podľa spomínania starých obyvateľov sa tu konávali zábavy a majálesy.

Ďalším významným toponymickým prvkom diel Ľuda Ondrejova je malá riečka *Bystrica*, ktorá preteká pod Mistríkovskou samotou hneď za cestou. V *Rozprávkach z hôr* je ešte *Bystrickou vodou*, no v rozprávke *O túlavom Bederníkovi* už *Trkockým potokom*, ktorý podľa slov samého autora „*stále trkoce svojimi vlnkami, akoby spieval smutnú pieseň o dvoch obesených trpaslíkoch*“. Ondrejov tu parafrázoval už spomínaný prípad Kapustu a Ursíniho.

V *Zbojníckej mladosti* sa však táto riečka stala už *Jelšovou vodou*. Tak autor dopracoval svoju vlastnú toponymiu tohto topografického prvku – riečky *Bystrice* v podstate z jedného verša básne *Rozhovory s jarou* zo zbierky *Mámenie*: *Nad vodou staré jelše spia, / čo so mnou v žití pozaspali...* Keď cestujeme z Banskej Bystrice a blížime sa ku Kostiviarskej po ceste, ktorá zmietla zo svahu aj spomínaný biely domec, Mistríkovskú samotu, všimneme si na pravej strane nad tokom Bystrice aspoň tých pár starých jelší obďaleč kamenných pamätníkov Ľuda Ondrejova. Už iba ony pamätajú na mladého Ľuda alias Jerguša, možno aj z vďaky za to, že aj tieto stromy písmom zvečnil tento skvelý a jedinečný milovník prírody i samých stromov.

Stojí ešte za zmienku, že táto riečka, jeden zo symbolov i svedkov Mistríkovho detstva, dostala ešte jedno pomenovanie. V baladickom *Martinovi Nociarovi Jakubovie* čítame elegické verše na pamäť mŕtvej matky: *A kameň padal Kosálovom do dolín vody Jakubskej*. Tento názov pochádza z mena susednej dediny Sv. Jakuba, ležiacej nad Kostiviarskou.

V treťom diele trilógie o Jergušovi, ktorého protagonistom je Ondrej Šimčisko, sa predstavuje aj iný názov riečky Bystrice: *Bukovecký potok*, podľa obce Bukovec, autorskou licenciou premenovanej Kostiviarskej. So samým názvom dediny Kostiviarskej možno sa stretnúť iba v básni *Ostatný hosť* zo zbierky *Mámenie* v nostalgických veršoch: *Po stromoch kvapky rosy*

kropčia, / úsvitu hrot sa pretína. / A znovu žije v mojich očiach / mat' Kostiviarska dedina. Z ostatných najbližších obcí dostala iba susedná Sásová v Zbojníckej mladosti pseudonym Skliarovo. Aj sama Banská Bystrica je pre dielo Ľ. Ondrejova iba mestom, hoci v Jergušovi Lapinovi, druhom diele trilógie Ľuda Ondrejova, sa spomína jej chotárna časť Fončorda.

Značná časť chotárnych názvov či z rozprávok alebo románov i noviel však zostáva u Ondrejova alebo nezmenená, alebo topograficky posunutá. Ide napríklad o strminu *Kosálovo*, o *Džiny*, *Bučie*, *Jamky*. Z nich sa v trilógii stala *Studená jama*. Bezmenná lúka pod Mistríkovskou samotou bola premenovaná na *Voliarku*. Názov polí medzi Kostiviarskou a Banskou Bystricou *Karlovo* zostal v jednej z básní *Rozjímamie: Matkou si, vždy si matkou bola; / či deň smial sa, či plakal na Karlovske polia ...* Dnes sa tak nazýva celá nová severná mestská štvrť Banskej Bystrice, vystavaná práve na týchto poliach.

Osobitnú pozornosť si zaslúži *Blúdiv vrch*, spomínaný nielen v trilógii, ale aj v *Šibeničnom poli*, kde čitateľ dostane aj vysvetlenie: ... *Toto miesto si dobre zachovaj, lebo je nebezpečné. Má veľa chodníkov, čo vedú nad priepasť. Toto miesto v hore rubači blúdom volajú.*

Pri topografickej identifikácii ide o *Ostrý vrch* vysoký 899 m ležiaci na východnom ostrohu Kremnických vrchov na rozhraní Laskomerskej a Harmaneckej doliny. V nezmenenom názve sa uvádza v *Rozprávkach z hôr*, no v *Martinovi Nociarovi Jakubovie* je vrchom *Temravou* a nakoniec v *Zbojníckej mladosti* a *Jergušovi Lapinovi* *Blúdivým vrchom*, zrejme na vyjadrenie dramatizmu deja; tu blúdia a skrývajú sa zbojníci a neskôr aj sám rebelujúci Jerguš.

No autentickým je návršie *Pušínovo* nad Sv. Jakubom, oproti ležiaci kopec *Žaltan* i *Vlčia dolina*, dnes úradne premenovaná na *Sásovskú dolinu*. Vrch *Pavelcovo* spomínaný v *Rozprávkach z hôr* týči sa západne od Bystrice nad Skubínom. *Harmanecká dolina* sa transformovala až neskôr do *Veľkej doliny*.

V *Tátošovi a človeku* sa spomínajú návršia *Žaltana*, nad nimi sa týčia *Korytárske vrchy* či *Korytárky*. Je to pretransformovaný názov podpolianskych *Korytárok* určený vrchom *Hrádku* a *Panskému dielu* nad Banskou Bystricou. Rozľahlá výšina topograficky jestvujúceho *Baranova* nad Uľankou je Ondrejovom lokalizovaná na druhú stranu ústia *Harmaneckej doliny*.

V súvislosti s toponymiou možno venovať pár slov niektorým dosiaľ neznámym prvkom genézy prác Ľuda Ondrejova. Sám autor venoval tomuto problému pár poznámok a článkov. Žiada sa však uviesť niekoľko dosiaľ nepoznaných skutočností. Na prvom mieste sa to týka *Rozprávok z hôr*.

Každá rozprávka či črta má svoj reálny pôvod. Zvlášť zaujímavú genézu má *Matejov návrat*, v ďalších vydaniach *Rozprávok z hôr* pod názvom *Medveď spod Pavelcova*.

Kedysi v lete r. 1931 sa produkovala na uliciach Martina stará cigánka s malým medveďom na reťazi. Udierala do bubna a zajaté úbohé zviera poskakovalo. Túto scénu dokonca odfotografoval známy akademický maliar a spisovateľ Jaroslav Vodrážka. Obrázok uverejnil až oveľa neskôr vo svojej knižke *Maco Mmláč*. Pri fotografovaní bol s Vodrážkom aj Ludo Mistrík-Ondrejov, priateľ Vodrážkovcov. Táto udalosť sa ho vtedy hlboko dotkla gniavením života zvierat. Podľa Vodrážkovho rozprávania Mistrík chcel medveďa silou-mocou oslobodiť a malo to aj neskoršiu dohru. Svoj neúspech kompenzoval autor pôsobivým a šľachtiacim obrazom horského tvora, ktorý sa v poviestke predsa len vracia do rodných vrchov, aj keď so znakom ľudského otrokárstva – obojkom na šiji.

Genéza *Tátoša a človeka*, detskej knižky predstavujúcej zrážku živeľnej a čistej prírody s vykorisťujúcou krutou civilizáciou, pochádza tiež z čias pobytu L. Ondrejova v Martine. Ondrejov na jednej z nespočetných vychádzok a výletov na Martinské hole či iba Pod Stráne zbadal spolu s Vodrážkom za mostom ponad Turiec v kroviskách pri starej búrľavej vrbe opusteného vetchého koníka, čo sa už ledva držal na nohách. Vodrážka si tento obraz ihneď naskicoval a Ondrejov mal námet, ktorý potom rozpracoval pod názvom *Tátoš a človek*.

Rozprávania o trpaslíkoch v knižke *O zlatej jaskyni* svojou paralelou života drobných ľudí na vlastnej planéte mali detskému vnímaniu priblížiť zreteľnejšie výchovnou satirou osudy nás, pozemšťanov. Na myšlienku zobrazit' svet trpaslíkov v jeho povýšení vlastnou civilizáciou prišiel L. Ondrejov v čase, keď Lea Mrázová, akademická maliarka a manželka tajomníka Matice slovenskej Andreja Mráza, prekladala z poľštiny knižku Márie Konopnickej *O trpaslíkoch a o sirôtke Marienke*.

Známe a aj literárnu kritikou neraz hodnotené transformácie tém, motívov a osôb do rôznych fabulačných polôh a podôb možno ešte ďalej doplniť. Napríklad tým, ako sa túlavý Bederník z knižky *O zlatej jaskyni* stal v Šibeničnom poli Anatolom Barabášom a že *Rozprávka o trpaslíkovi a medveďovi* zo *Zlatej jaskyne* korešponduje s poslednou, ôsmou rozprávkou z nových vydaní *Rozprávok z hôr*.

Na záver treba povedať, že Ludo Ondrejov obohatil našu literatúru jedinečnou tvorivou originalitou, ktorá sa prejavila svojky aj v toponymii, ktorá Ondrejovovej tvorbe dala svoju oslňujúcu pečať.

Jazyk úvodníka v denníku Práca

KATARÍNA HEGEROVÁ

V príspevku sme sa zamerali na analýzu jazykových prostriedkov úvodníka v Práci, lebo úvodník je „prvým a najdôležitejším článkom novín, ... analyzuje sa v ňom najaktuálnejší problém dňa, ... zvyčajne sa končí praktickými závermi alebo smernicami, ... platia v ňom len fakty a slová, ... vysvetľuje, argumentuje, presviedča“ (J. Mistrík, 1985).

Do skúmaného materiálu sme zaradili úvodníky publikované v tomto denníku počas prvých siedmich mesiacov minulého roka, t. j. za obdobie január–júl 1992. 93 rozoberaných úvodníkov pripravilo 26 autorov. Úvodníky boli zakaždým publikované na rovnakom mieste – vľavo na prvej strane denníka, vyčlenené boli graficky – rámečkom. Ich dĺžka nebola štandardizovaná – pohybovala sa od jednej do dvoch normalizovaných strán textu.

Záber tém spracúvaných v úvodníkoch bol široký. Popri odborárskej problematike (otázky tripartity, odborov, ekonomická situácia), ktorej sa tento denník venuje prednostne, sa rozoberali aj ďalšie témy príznačné pre toto prelomové obdobie. Autori úvodníkov si všímali politické dianie na Slovensku, štátoprávne usporiadanie, činnosť jednotlivých politikov a politických strán, ich programové vyhlásenia, tlačové besedy, prácu v parlamente i situáciu v ňom, prípravu jazykového zákona, zaujali postoj k vedeniu predvolebnej kampane i k voľbám, k voľbe prezidenta federácie. Ich pozornosti neušla privatizácia, prijímanie nových zákonov či ochrannárska problematika. V súvislosti so súčasnou politickou a spoločenskou situáciou sa v úvodníkoch nastoľujú aj za posledných štyridsať rokov neznáme, resp. tabuizované témy, ako sú lustrácie, spolupráca so štátnou bezpečnosťou, konsenzus, vzťah k náboženskej problematike i k otázkam, ktoré s ňou súvisia, vzťah k emigrantom či exulantom.

Základnou, novinársky účinnou zložkou úvodníka je titulok. Jeho úlohou je zaujať čitateľa, orientovať ho, o čom bude reč v článku. V skúmanom materiáli sú zastúpené titulky s vetnou i nevetnou štruktúrou, ako sa to konštatovalo aj v súvislosti s titulkami iných novín (porov. Horák, 1982). Titulky s vetnou štruktúrou sú menej frekventované (19 titulkov). Majú podobu opytovacej, resp. oznamovacej vety: *Čo uvidia Švajčiari? – Za koho vraví premiér? – Čo sľúbili, to obhajujú.* – Často sú v podobe frazeologizmov či aktualizovaných frazeologizmov: *Zahryzli do kyslého jablka – Kde sa lámu ľady dôvery – Kto druhému jamu kope.* – Jeden z titulkov bol para-

frázou v minulosti komerčne úspešnej talianskej komédie: *Bože, ako hlboko sme klesli!* (pôvodne: *Bože, ako hlboko som klesla!*).

Titulky s nevetnou štruktúrou tvoria väčšiu skupinu (74 titulkov). Majú podobu jednoslovných menných útvarov (13): *Ptáčkoviny* (k afére okolo podvodov experta Európskeho spoločenstva Ing. Ptáčka) – *Provokácie* – *Autogramy* – *Prekvapenia* – *Krach*; dvojslovných menných útvarov (12): *Tajnička: Mínus*; dvojslovných a trojslovných predložkových spojení (10): *Na konári* – *Babka k babce*; spojení s adjektívnym prívlastkom (8): *Žobrácky luxus* – *Verejná diskusia?* – *Montérkové voľvo*; spojení so substantívnym prívlastkom (2): *Udávanie udavačov*. V titulkoch s nevetnou štruktúrou sa k sebe priradujú aj pomenovania dvoch rozličných okruhov (9), ktoré sú si navzájom protikladné a dávajú sa do vzťahu širšie rozvedeného v úvodníku: *História a hystéria* – *Právo a kasičky* – *Boľševik a trpaslík* – *Tanec nad plačom a plač nad rozpočtami*. Titulky často upozorňujú na istú dilemu (10): *Kúpiť či nekúpiť?* (o kúpe družstevných bytov) – *Stihnú?* (o prijatí zákonov do konca volebného obdobia) – *Skutočne lotéria?*, resp. na začiatok alebo na koniec istého závažného podujatia (12): *Za nami predkolo, pred nami voľby* – *Po stopách Alexyho?*

Výrazy z titulkov sa často priamo alebo nepriamo opakujú, resp. obmieňajú v texte úvodníka. Napr. v úvodníku venovanom tvorbe návrhu zmluvy o štátoprávnom usporiadaní, ktorý mal názov *Horíce zemiaky, spálené dlane*, sa slová z titulu v texte využívajú takto: *Horíci zemiak, ktorý prehodil federál nám, sme my presunuli na komisiu. (...) Pokiaľ niekto hádzal horíci zemiak, neboli to národné rady. (...) Komu ostal v rukách horíci zemiak, však dlho tajné nebude. Prezradia to spálené dlane.*

Niekedy sa v úvodníku titulok opakuje v prvej časti i na konci celého textu, rámcuje ho. Ukážkou je napr. úvodník *Ako zákony kázali nám: Boj Peržanov a Grékov pri Termopylách patrí do piatackej učebnice dejepisu a hádam každý z nás vie naspamäť repliku: Pútniče, zvestuj Lacedemónskym (!), že my tu mŕtvi ležíme, ako zákony kázali nám. (...) My sme národ holubí. Ako zákony kázali aj nám.*

Úvodník rozoberajúci aktuálny problém dňa argumentuje, vysvetľuje, odôvodňuje, presviedča čitateľa. Opiera sa pritom o fakty a údaje, ktoré sú východiskom úvahy autora. V úvodníkoch Práce sa argumentuje racionálne a logicky. Faktograficky je nasýtená skôr úvodná, prvá časť textu. Úvodník s názvom *Pomalá eutanázia* sa napr. začína takto: *Slovenská verejnosť dnes diskutuje o zákone o ochrane ľudského života pri poskytovaní zdravotníckej starostlivosti, skrátené o interrupčnom zákone. Jeho stúpenci sa vydávajú za tých, pre ktorých je ľudský život už od začiatočného štádia posvätný. Odpor-*

covia apelujú na slobodnú voľbu ženy... A všetci spoločne zabúdajú na dobrovoľnú smrť, ktorá je takisto súčasťou tohto zákona...

V tomto publicistickom žánri sú frekventované (zhodné i nezhodné) prívlastky. V textoch sú takmer rovnako zastúpené holé i rozvité zhodné prívlastky. Holé prívlastky sú buď určovacie (v textoch sú frekventovanejšie): *lustračný zákon, ekologická katastrofa, volebný systém, pluralitná demokracia, investičná skupina, regulovaná cena, novinárska etika, štátny dlhopis, ekologický problém*; alebo hodnotiace: *začiatková eufória, vyspelá demokracia, prosperujúci štát, prísny zákaz*. Určovacie prívlastky často vstupujú so substantívom do dvojslovných pomenovaní s terminologickou platnosťou (*štátny dlhopis, regulovaná cena*).

Niektoré dvojslovné pomenovania so zhodným prívlastkom vznikli transformáciou pôvodne nezhodného prívlastku (porov. J. Horecký a kol., 1989) niekedy aj s cieľom ozvláštniť text: *etika novinárov* → *novinárska etika, zákon o interrupciách* → *interrupčný zákon, atmosféra pred voľbami* → *predvolebná atmosféra, zmier sociálnych strán* → *sociálny zmier, tripartita na federálnej úrovni* → *federálna tripartita, prosperita podobná ako v Slušoviciach* → *slušovická prosperita, transparent z čias pred nežnou revolúciou* → *prednežnorevolučný transparent*.

Holé nezhodné prívlastky sú v textoch menej časté. Zastúpené sú holé nezhodné prívlastky určovacieho typu: *miera inflácie, ochrana života, novelizácia zákona*. Frekventované sú trojslovné pomenovania so zhodným i nezhodným prívlastkom: *diplomatické výmeny listov, nízka miera inflácie, agent štátnej bezpečnosti*.

Rovnako ako dvojslovné pomenovania so zhodným prívlastkom, aj trojslovné pomenovania s dvoma zhodnými prívlastkami majú často terminologickú platnosť: *medzinárodný menový fond, poradenské odborné stredisko*.

Dalo by sa predpokladať, že popri dvojslovných termínoch budú frekventované aj ich jednoslovné náprotivky. V materiáli však boli zastúpené len dva univerbizované, zjednoslovnené výrazy: *tlačovka* (= tlačová beseda) a *senzačka* (= senzačná správa). Nie sú však štylisticky neutrálnymi výrazmi – prvý je hovorovým, druhý slangovým vyjadrovacím prostriedkom. Rovnako zriedkavo sa využívali opozitá typu *hlava* – *nehlava: poslanec* – *neposlanec, minister* – *neminister*.

Niektoré spojenia so zhodným i nezhodným prívlastkom majú mierne ironický odtienok: *drobná predvolebná manipulácia* [s pojмами], *telepatické prepojenie, predvolebné verkle, prezidentský klan, popredný aparátik, novodobý normalizátor, konštruktér kupónovej privatizácie, ukážkový ideologický podtón, hlavný reformátor*, v iných je tento odtienok výraznejší: *křčovito*

upnuté riaditeľské tváre, rovnostársky balast, zázrazová skupina kriklúňov, totalitný mocipán. V iných spojeniach sa prejavuje prvok zveličenia: *megalomanský projekt, škandalózne odhalenia, nezmyselná žabomyšia vojna, likvidačná federálna vláda*; v niektorých sa negatívne hodnotenie prejavuje pomocou expresívneho vyjadrenia: *idiotské účtovníctvo, lustračný ošiaľ, ekonomický marazmus, postkomunistický zmätok, lustračná „zaručene pravdivá“ aféra, nedododčená demokracia v plienkach, hviezda pívami, radodajná pracovníčka, hrobár snaženia zelených*. Raz je v nich expresívny len prívlastok (*radodajná pracovníčka, škandalózne odhalenia, idiotské účtovníctvo*), inokedy je expresívne celé spojenie (*rovnostársky balast, totalitný mocipán, predvolebné verkle*).

V menšej miere sa v textoch úvodníkov využívajú okazionalizmy: *stránikohnutiacka chobotnica, podnikaniachtivý našinec, Bačinskálie, Čalfastávie, Pánisslávie* (t. j. aféry okolo Bačinského, Čalfu a Pánisa).

Časté sú publicizmy (neraz s príznakom novosti) priťahujúce pozornosť čitateľa, napr. *biele goliere, biele golieriky, glotové rukávy nam. úradníci, slovenská predvolebná aréna nam. scéna, kupónovo sprivatizovať nam. sprivatizovať pomocou kupónovej privatizácie, plniť občianskej povinnosti nam. volič, zoštíhľovanie federálnej vlády nam. znižovanie počtu členov federálnej vlády, juhoslovanská cesta, balkanizácia nam. vojenské riešenie, veľkí manipulátori trhu, „obchodníci“, prognostici podsvetia nam. veksláci*.

V úvodníkových textoch sú frekventované obrazné, metaforické spojenia: *tučný inflačný červík, kyslé jablko (zahryzli do kyslého jablka), horúci zemiak (pokiaľ niekto hádzal horúci zemiak, neboli to národné rady), tanec na čardášovú nôtu, tancovať podľa cudzej nôty (všetko o Gabčíkove), škriptať pod kolesami štátnej dopravy* (t. j. chystať sa na štrajk v štátnej doprave).

V úvodníkoch sa bohato využíva odborná lexika z rozličných vedných odborov, napr. vojenská terminológia: *páliť z hlavňových závitov, doplnenie munície* (k novinárskej činnosti I. Hoffmanna); športová terminológia: *prehrať vysoko na body*; chemické termíny: *chemická reakcia, lakmusový papier*; odborné výrazy z oblasti filmu a divadla: *vestem v skutočnom živote* (o krádežiach zbraní v kasárňach), *rekvizity* (zbrane), *hysterický seriál* (predvolebná kampaň); výrazy z oblasti dopravy: *zelená farba na semafore, zelenšia už nebude* (t. j. nie sú prekážky), *odťahovacia služba* (všetko v úvodníku venovanom ekonomickým otázkam a kupónovej privatizácii). Pomerne bohato sú zastúpené odborné výrazy z oblasti meteorológie: *nízky tlak, predvolebný tlak* (k predvolebnej situácii), *vzdušné víry* (k aféram s agentmi), *kopovitá oblačnosť* (pri rokovaní o štátoprávnom usporiadaní),

rozháňanie mračien delami (o nefunkčnosti vlády pred Čarnogurským), hviezdičky na oblohe (t. j. ideály zo 17. novembra).

Nezanedbateľné miesto v úvodníkoch majú frazeologizmy. Uplatňujú sa jednak v titulkoch: *Babka k babce*, jednak v ďalšom uvažovaní autora. Frazeologizmy uvádzajú text: *Nešťastie nechodí po horách, ale tentoraz bolestne trafil ospanlivý a dosť zaostalý kút republiky*. – Inokedy aktualizácie frazeologizmov text vysvetľujú a spresňujú, ako je to napr. v úvodníku s názvom *Babka k babce*: Príslovie „*Babka k babce*“ v preklade do súčasného jazyka znamená „*korunka ku korunka*“, pre mladších by bolo výstižnejšie „*peniaz k peniazu*“, pre investičné privatizačné fondy „*dik k dikovi*“, pre poslancov Federálneho zhromaždenia ČSFR najnovšie „*Smetana k Smetanovi*“... – Pomocou frazeologizmov sa často vyslovujú predpoklady, napr. v úvodníku *Bez železnej košele*: *Zvyk je železná košeľa a v nadväznosti na posledné roky treba haniti toho, kto je iný, aj keď to zle nemyslí*. – Frazeologizmami sa obyčajne upevňujú závery analýzy ako v úvodníku *Kto počtuje, ten gazduje*: *Menový fond, ktorý pomoc podmieňoval vyrovnanými rozpočtami, sa iba opýta, ako sme počtovali, ako sme gazdovali*. – *To už nie je ani úder pod pás, ale priam dýka do chrbta!* – Frazeologizmami sa vysvetľujú aj menej známe pojmy: *Kto si čo len raz vypil cez (!) mieru, pozná ten stav ako kocovinu (!) či opicu*.

Frazeologizmy sa využívajú aj na ohraničenie niektorej časti textu. Často začínajú odsek: *Niet sa čo radovať zo spoločnej hanby* (t. j. z lustrácií), inokedy uzatvárajú odsek: *Moja teta mala pravdu: vykopali sme si jamu* (t. j. postupom reforiem) *a nevieme sa z nej vyhrabať*. – Frazeologizmami sa završuje aj celý text úvodníka: *Určite však neprestala platiť stará ľudová múdrosť – v živote nikdy nič nebýva zadarmo* (o predvolebnej kampani).

Citáty zo všeobecne známych, resp. významných umeleckých (literárnych, filmových a pod.) diel a ľudovej slovesnosti takisto slúžia na vzbudenie záujmu čitateľa. Uvádzajú ho do problematiky rozoberanej v úvodníku: *Niet mieru pod olivami* (o Gabčíkove); majú gradačnú funkciu: *Vtedy, keď sa voda sypala a piesok sa lial, vraj existovali usilovné ruky starých otcov. Dnes ich už nemajú ani fuškári*. – Citátmi sa završuje odsek: *Švejk kedysi povedal, že nemôžeme byť všetci múdri, pretože keby sme boli, tak by sa stalo, že by bol z toho každý druhý blbý*. – Pomocou citátov sa zakončuje aj celý text úvodníka: *Ako zákony kázali aj nám*.

Autori úvodníkov počítajú s istou vzdelanostnou úrovňou adresáta a v textoch v primeranej miere využívajú cudzie slová. Cudzie slová stoja v texte samostatne, bez vysvetlenia (ak ide o všeobecne známe výrazy, resp. lexikálne citáty): *kauza, expozé, deficit, no comment, integrácia, separatizmus*.

Ak ide o menej známe výrazy, vysvetľujú sa slovenskými náprotivkami: *bríŕing* čiže *tlačová beseda*, *eutanázia* alebo *dobrovoľná smrť*, *konsenz*(!), *teda dohoda* či *ústupok*, *tripartita* čiže *rokovania Rád hospodárskej a sociálnej dohody*. Slovenské náprotivky cudzích slov majú niekedy aj expresívny charakter, napr. *straníckohnutiacke chápadlá chobotnice* či *lídiri*. Inokedy sú cudzie slová súčasťou dvojslovných spojení často s terminologickou platnosťou: *integračný princíp*, *deklaratívna poloha*. Nechýbajú ani lexikálne citáty, ktoré sa v texte bližšie osvetľujú, napr. *Tempora mutantur, časy sa menia*, *hovorí medzinárodná múdrosť* – *a má aj pokračovanie, že totiž my, ľudia, sa meníme s časmi*.

Úvodník ako žáner založený na vnútornom dialógu autora je zväčša koncipovaný tak, aby si čitateľ uvedomil autorský subjekt. Na dosiahnutie tohto cieľa autori využívajú hodnotiace slovesá v singulári: *myslím si*, *nazdávam sa*, *pamätám sa*, *tak sa mi vidí*, *doplnila by som ho*, *netajím sa sklamaním*, *spomenul som si*, resp. v pluráli na dosiahnutie akoby spontánneho stotožnenia s čitateľom: *nemôžeme sa tomu čudovať*, *mohli sme sa dozvedieť*.

Autori vťahujú čitateľa do deja otázkami a odpoveďami akoby z pohľadu čitateľa: *Že ide o zahraničného návštevníka? Tým lepšie! – Povedzte, ako sme na Slovensku pocítili pravicu? Vari ekonomicky? Povedal by som, že skôr komicky. – Je to verejná diskusia? Ja si ju takto vonkoncom nepredstavujem! – Využívajú sa aj rozvažovacie otázky: Naozaj koniec? – Čo uvidia? – Máme právny štát? – Časté sú i zisťovacie otázky: Pamätáte sa zo školy na tú zvláštnu formuláciu matematikárov? Prečo Klausov Telegraf nie je v tomto prípade (t. j. pri zverejňovaní agentov z radov ŠTB, ktorí sú členmi parlamentov a vlád) až taký negatívny?*

Len okrajovo pripomíname, že jazyková úroveň úvodníkov *Práce* je primeraná, prehrešky proti spisovnej norme sú ojedinelé: *kocovina* nam. *opica*, *Lacedemónski* nam. *Lacedemónčania*, *vypit' si cez mieru* nam. *nad mieru*, *konsenz* nam. *konsenzus*.

Záver. Úvodníky denníka *Práca* splňajú základný predpoklad účinnosti tohto novinárskeho žánru: hoci sú koncentrované a faktograficky sýte, sú dostatočne zrozumiteľné, pútavé, štylisticky prístupné a na dobrej jazykovej úrovni. Primeraná pozornosť sa venuje titulkom, ktoré upútávajú pozornosť čitateľa a zväčša zhŕňajú obsah celého textu. Z jazykových prostriedkov sú frekventované zhodné i nezhodné prívlastky vstupujúce väčšinou do dvojslovných a viacslovných spojení, ktoré majú často terminologickú platnosť. Využívajú sa expresívne, ironické a ironizujúce prvky, hodnotiace výrazy, obrazné pomenovania, metaforické spojenia, publicizmy, okazionalizmy

a frazeologizmy. V primeranej miere sa používajú cudzie slová, citáty zo všeobecne známych, resp. významných umeleckých (literárnych, filmových a pod.) diel a ľudovej slovesnosti, na zdôraznenie autorského subjektu otázky, ktorými autor vtáhuje čitateľov do deja.

LITERATÚRA:

HORÁK, G.: Nadpisy úvodníka Pravdy. In: Jazyk a štýl publicistiky. Zborník príspevkov z vedecko-praktickej konferencie o jazyku a štýle v tlači, rozhlase a televízii. Domov vedec-kých pracovníkov SAV v Smoleniciach 8.-9. apríla 1982. Zostavil J. Mistrík. Slovenský zväz novinárov, Bratislava 1982, s. 110-114.

HORECKÝ, J. - BUZÁSSYOVÁ, K. - BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

DISKUSIE

Deriváty od miestnych mien typu Krškany

JÁN HORECKÝ

Takmer pred dvadsiatimi rokmi upozornil J. Jacko (1974) na nesúlاد v kvantite medzi odvodeninami typu *Krškany* v Slovníku slovenského jazyka. Uvádzajú sa tu totiž podoby *Krškanka*, *krškanský* a *Malokrškanka*, *malokrškanský* popri podobách *Krškánka*, *Veľkokorškánka*, *Hornokrškánka* a *Vozokánka*, *vozokánsky*. J. Jacko vyslovuje presvedčenie, že kmeňová slabika v type *Vozokany* by sa mala predĺžiť pred odvodzovacími príponami *-ka* a *-ský* s výnimkou prípadov, keď predchádza dlhá slabika ako v type *Piešťanka*, *piešťanský*. Svoju mienku odôvodňuje tým, že „morfologický systém miestnych mien na *-any*, pred ktorým predchádza spoluhláska *k*, je v súčasnej spisovnej slovenčine rovnaký“. Pravda, nehovorí, s čím je rovnaký. Na podporu svojho návrhu uvádza genitív plurálu typu *Čakany* - *Čakán*, *Trakany* - *Trakán*, *Krškany* - *Krškán* a *Forbaky-Klukany* - *Forbakov-Klukán*. Jeho požiadavka jednotného riešenia je mimo diskusie.

Na Jackov návrh reagoval v tom istom čísle Slovenskej reči L. Dvonč (1974). Pripomína návrh V. Uhlára, ktorý navrhol kodifikovať podoby *krš-*

kánsky. Na neho zrejme nadväzuje i J. Jacko. Ani jeden však neuvádza slovotvorné odôvodnenie. Kým J. Jacko argumentuje morfológickým systémom, V. Uhlár sa odvoláva na miestny úzus. L. Dvonč upozorňuje na staršie zistenie Š. Koperdana, podľa ktorého v prídavnom mene býva dĺžka tam, kde niet diftongizácie, teda v prípadoch ako *Bošany* – *bošánsky*, *Bučany* – *bučánsky*, *Šurany* – *šuránsky*. Tieto tvary však hodnotí L. Dvonč ako nárečové, podľa našej mienky oprávnene: poukazuje na to výskyt dlhého *á* po „mäkkých“ spoluhláskach. L. Dvonč však poukazuje aj na možnosť chápať tvary s dlhým *á* ako archaické, odvolávajúc sa na názov známej prílohy štúrovských Slovenských národných novín *Orol Tatranský*. Vcelku sa však prikláňa k podobám *Krškanka*, *krškánsky*.

Na túto diskusiu zatiaľ nikto nenadviazal, neodôvodnil Jackov návrh na dĺžku ani nevyvrátil Dvončove argumenty. Normovala sa však podoba *Krškánka*, *krškánsky*, Jackom zistená nejednotnosť v Slovníku slovenského jazyka sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 upravila.

Pri tejto úprave sa vychádzalo, zdá sa, z predstavy o záväznosti nárečovej podoby typu *bučánsky*, do istej miery aj z miestneho úzu (ktorý je však podľa nášho zistenia rozkolísaný, vyslovuje sa *vozokánsky* aj *vozokanský*), ale azda najviac zavážila predstava, že podobne ako pri sufixe *-ár* jestvujú tri podoby: *-ár/-ar/-iar*, pri sufixe *-ák* sú tiež tri podoby: *-ák/-ak/-iak*, môže mať tri podoby aj sufix *-an*. Táto predstava však nezodpovedá skutočnosti. Kým pri sufixoch *-ár* a *-ák* sú dlhé podoby základným variantom, ktorý dostáva podobu *-ar*, *-ak* v dôsledku pôsobenia pravidla o rytmickej krátení (napr. *výškar*, *siedmak*), resp. podobu *-iar*, *-iak* po všetkých spoluhláskach okrem úžinových *k*, *g*, *h*, *ch* (napr. *fajčiar*, *pešiak*), v prípade sufixu *-an* treba povedať predovšetkým to, že v dnešnej spisovnej slovenčine vôbec nejestvuje dlhá podoba *-án* v tom význame, ktorý sa predpokladá v trojici *-án/-an/-ian*. Suffix *-án* v slovách ako *mohamedán*, *hegelián* predsa nemá varianty *-an* a *-ian*. Okrem toho treba si uvedomiť, že kým v sufixoch *-ár*, *-ák* ide o krátenie v dôsledku pravidla o rytmickej krátení, v type *Krškánka* by išlo vlastne o dlženie, a to zrejme nie preto, že by v istých postaveniach malo či nemalo pôsobiť pravidlo o rytmickej krátení.

Jackov návrh by sa mohol opierať skôr o fakt, že pred *k*-ovými sufixami sa spravidla predlžuje kmeňová hláska, a to nielen v koreni, ale aj v tzv. kmeňovej slabike. Napr. *hlava* – *hlávka*, *stena* – *stienka*, *list* – *listok*, *bok* – *bôčik*, *sud* – *súdok*, ale aj *remeň* – *remienok*, *poľana* – *polianka*, *drobnosť* – *drobnôstka*. Treba však zdôrazniť, že v takýchto prípadoch nejde o dlženie, ale o alternácie *a/á*, ale oveľa častejšie o alternácie typu *a/ia*, *e/ie*, *o/ô*. A tieto alternácie nie sú vyvolané rytmickej krátením, ale kvalitou predchádzajúcej spoluhlásky. Dvojhláskový člen alternačnej dvojice

nastupuje po všetkých spoluhláskach okrem úžinovej štvorice *k, g, h, ch*. Treba však pripomenúť, že alternácia *a/ia* nenastáva v sufixe *-an*, ak je tento sufix skutočne živý. Možno uviesť príklady ako *dvoran – dvoranka, šklban – šklbanka, oplán – oplanka, župan – županka*. Len ak sa spomenutá živosť sufixu *-an* oslabuje, nastáva alternácia: vidieť to na prípade *občan – občianka*, kde je súvislosť so základovým substantívom *obec* už veľmi nezreteľná, ale aj na dvojici *mešťan – mešťianka* popri dvojiciach ako *nebešťan – nebešťanka*, ale najmä *Novomešťan – Novomešťanka*. Najvyšší stupeň straty súvislosti je v morféme *-an-* v miestnych názvoch typu *Vozokany, Čičmany, Petrovany*. Tu síce možno formálne vyčleniť morfému *-an-*, ale tá už zrejme nepôsobí ako odvodzovací sufix, lež ako kmeňová slabika, preto v nej pred *k*-ovým sufixom nastáva alternácia *a/ia*: *Čičmianka, Petrovianka*. A, prirodzene, alternácia nemôže nastať po spomenutých úžinových (v novšej fonologickej teórii sa označujú ako kompaktné alebo tupé) *k, g, h, ch*. O tom, že skutočne nejde o živú slovotvornú príponu, svedčí aj fakt, že pomenovanie mužského obyvateľa sa tvorí príponou *-ec*: *Čičmany – Čičmanec, Vozokany – Vozokanec*.

Napokon treba povedať, že pri odvodzovaní názvov osôb a prídavných mien od miestnych názvov na *-any* sa uplatňuje vlastne akýsi blok sufixov:

-ec

-ka

-ský/-sky

Od mien na *-ovce* a *-ice* (*Michalovce, Levice*) sa názov mužského obyvateľa tvorí sufixom *-an*, ženského *-anka* a príd. meno sufixom *-ský/-ký*: *Michalovce – Michalovčan – Michalovčanka – michalovský, Levice – Levičan – Levičanka – levický*. V súčasnom jazyku už funguje aj podoba *-čan*: *Zvolen – Zvolenčan – Zvolenčanka – zvolenský*. Je tu aj opora o apelačný typ *dedina – dedinčan – dedinčanka – dedinský*.

Od miestnych názvov s jednoslabičným koreňom, teda od názvov ako *Rača, Boca*, tvoria sa potrebné odvodeniny novým blokom sufixov, v podstate dvojslabičných:

-čan

-čianka

-čiansky

Na zachovanie zásady dvojslabičnosti by azda bolo možné predpokladať v názve mužských obyvateľov sufix *čan-0*, teda s nulovou morfému. Pretože sa vyskytujú aj miestne názvy s dlhou koreňovou hláskou, treba predpokladať aj variant *-čan-0/-čanka/-čanský*, napr. *Lúky – Lúčan – Lúčanka – lúčanský*. Takýmto predpokladom dvojslabičných sufixov sa lepšie, resp. systematickejšie vyjadruje stav, ktorý sa doteraz formuloval akousi pomocnou poučkou, že v ženských menách obyvateľov nenastáva alternácia *a/ia* vtedy,

keď sa prídavné meno tvorí priamo od koreňa (*Zvolen* – *Zvolenčan* – *Zvolenčanka* – *zvolenský*).

Je prirodzené, že ako prvoradé pravidlo pri tvorení obyvateľských názvov (podstatných aj prídavných mien) sa uplatňuje slovotvorné pravidlo, resp. systém slovotvorných prípon. Len na druhom mieste sa uplatňujú akési blokačné pravidlá, ktorých dôsledkom sú varianty *-an/-anka/-anský* v type *Piešťany* – *Piešťanec* – *Piešťanka* – *piešťanský* (rytmické krátenie) a varianty v type *Vozokany* – *Vozokanec* – *Vozokanka* – *vozokanský* (pôsobenie úžinových spoluhlások).

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Krškany – krškánsky, Krškánka či krškanský, Krškanka. Slovenská reč, 39, 1974, s. 220 – 226.

JACKO, J.: Substantívne a adjektívne deriváty miestnych mien typu Krškany. Slovenská reč, 39, 1974, s. 217 – 220.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Osudy výrazu výrobok v slovenčine

Podstatné meno *výrobok* má vo svojej aktívnej slovnej zásobe nepochybne každý odrastenejší používateľ slovenčiny a nemusí mať ani lingvistické vzdelanie, aby si uvedomil jeho slovotvornú súvislosť so slovesom *vypíšiť*. No hoci ide o výraz všeobecne rozšírený a v širšom zmysle aj o odborný termín, jeho významová štruktúra, resp. jeho zaradenosť v súbore vyjadrovacích prostriedkov jednotlivých používateľov nášho národného jazyka nie je rovnaká. V jazykovom vedomí časti hovoriacich je to slovo jednovýznamové, iní ho poznajú v dvoch-troch významoch, alebo ho používajú aj pri obraznom vyjadrovaní ako súčasť frazeologických spojení. Nazrime teda do lexicografických príručiek a slovníkových kartoték Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a pozrime sa na jeho postavenie v súčasnej slovenčine i na jeho osudy v bližšej či dávnejšej minulosti.

Krátky slovník slovenského jazyka heslo *výrobok* vykladá definíciou „vyrobená vec, látka ap., produkt“ a ilustruje spojeniami *priemyselný výro-*

bok, poľnohospodársky výrobok, hutnícky výrobok, mliečne výrobky, luxusný výrobok, expedovať výrobky. Slovník slovenského jazyka okrem tohto významu (definuje ho slovami „predmet, ktorý vznikol v pracovnom procese, produkt“) uvádza aj význam „výroba, obrábanie, spracúvanie“ s upozornením, že je to hovorový a už zastaraný význam. Ilustruje ho príkladom z textu P. Dobšínskeho *kožu dali do výrobku* a na Kukučínovej vete *Prúd vody vzal našu loď do výrobku* demonštruje jeho prenesený význam vo frazeologickom spojení – autor takto vyjadril, že prúd začal loďou zmietať, krútiť. Pri slove *výrobok* sa s významom „výroba, spracúvanie“ dnes nestretáme už ani v nárečiach, ba záznamy v kartotéke Slovníka slovenských nárečí spochybňujú interpretáciu dokladu z Dobšínskeho v Slovníku slovenského jazyka. Z Klenovca v západnom Gemeri a z dolnooravskej Párnice máme totiž slovo *výrobok* zaznačené vo význame „roztok na luhovanie koží“, ktorý sa pripravoval z vody, jačmenného šrotu a soli. Ide tu teda o pomenovanie prostriedku, ktorým sa pôsobí na surovú kožu, aby sa z nej vyrobil polotovár na ďalšie použitie – garbiarsky vypracovaná koža. V tomto prípade je už význam „výrobný proces“ transformovaný na význam „výrobný prostriedok“ a jeho používanie je viazané na oblasť spracovania kože.

Vo význame „výroba, produkcia“ sa slovo *výrobok* používalo ešte v minulom storočí. Dosvedčujú to napr. Štúrove Slovenskej národnej noviny z r. 1845: *Viužiwa ich [hory] komora k výrobku zvlášťnejších kovou.* Vo význame „vypracovanie“ ho dokladá zápis v krupinských protokoloch z r. 1721, z ktorého sa dozvedáme, koľko sa v tých časoch platilo *od krawaceg kože welkeg wirobku*. Významový odtienok „obrábanie“ máme potvrdený napr. v listine napísanej r. 1772 v Beckove: *wzaty winohrad do arendi a nebolissto do wirobku.*

U Kukučina môžeme výraz *výrobok* nájsť aj v abstraktnejšom význame „výsledok pôsobenia, výtvor“, porov.: *Človek možno nahliadne, že veľkosť je výrobok mnohých pokolení.*

V Bernolákovom Slowári ani jeden z doteraz spomínaných významov slova *výrobok* nenájdeme. Pri hesle *wirobek* autor uvádza ako jeho latinské ekvivalenty iba výrazy *quaestus* a *lucrum* a slovenské synonymá *zárobek, zisk*. Aj do Kamaldulského slovníka, datovaného rokom 1763, sa slovo *wyrobek* ako ekvivalent viacerých latinských výrazov dostalo iba do synonymického radu *zárobok, zisk, vyslúžené peniaze, plat, mzda*, hoci jeho významová štruktúra bola v tom období oveľa členitejšia. V kartotéke Historického slovníka slovenského jazyka je vo význame „zárobok“ doložené od začiatku 17. storočia, porov.: *Oddali sme Slawikowi staremu za dluh geho, czo mu z wirobku pozicziawal, fl 4* (Žilina, 1618). Podľa údajov v kartotéke slovnej zásoby spisovnej slovenčiny sa slovo *výrobok* takto bežne používalo ešte v minulom storočí a začiatkom tohto storočia. Porovnaj napr.: *Sedljaci aňi*

výrobku peňažitého bi nemali (Slovenskje národnje novini, 1846); *Dlžníci neplatia a výrobku nebolo už od trích mesiacov* (Sokol, 1867); *Výrobok slabý, neistý, živobytie drahé* (Pútnik svätovojtešský, 1910). V spisovnom jazyku význam „zárobok, zisk“ slovo *výrobok* stratilo pred niekoľkými desaťročiami, v južnej časti západoslovenských nárečí má tento význam aj v súčasnosti. Porovnaj napr.: *Víropku tí starí rodičé nemali* (Báhoň, 1982); *Zme mali večeru robid a nemali zme s čeho, lebo zme zarobili málo, nemali zme víropku* (Slovenský Grob, 1980). Dobre sa drží najmä v spojení *chodzit po víropku*, *chod'id na víropki*, čiže chodiť si zarábať na živobytie, obyčajne ďaleko od svojho bydliska.

Písomné pramene zo 17. a 18. storočia nám pri skúmanom slove dochovali ešte jeden význam. Vo veľkej časti stredoslovenských nárečí a na severe Trenčianskej stolice mal výraz *vírobok*, *vírobek* aj význam „pôda získaná kľčovaním lesa“. Taká pôda sa využívala ako pasienok, lúka alebo pole. Napríklad z listiny napísanej r. 1776 v Ružomberku sa dozvedáme, že vtedajší obyvatelia Lúčok si kultivovanú pôdu zo *Surowyn pryabaly a takowe pak wirobky običajne na pasgenok a nje na kosgenky obracaly*. V súpise majetku oravského panstva z r. 1663 ostal záznam, že v chotári jednej z oravských dedín *se nachazuju Paseky a wyrobky aj polianky*. V roku 1745 v Turanoch pri Martine *stala se dobrowolna kupa na gisty užitok slobodny kopaniczny wjrobek*, čiže došlo tam k zmene majiteľa pôdy obrábanej kopaním. O dva roky neskôr v susedných Sučanoch *pan welkomožny Revay László za wjrobok y za ploti okolo neho gsauce zaplatyl*. V súvislosti so zvyšovaním poddanských daní r. 1774 obyvatelia Hrboltovej pri Ružomberku napísali svojej vrchnosti: *Predtjm wyrobkj a kopaničkj neboli nam do porty brane*. Nasledujúceho roku sa v rovnakej veci obrátili na svoju vrchnosť poddaní z niekoľkých obcí pri Žiline: *A ponevač kopanice a výrobky jedni maju a druzi nie, prosime, aby slawni stavove uriditi ráčili, jaka porta jej jasnosti cisarskej a kralovskej ma byti*.

V apelatívnej funkcii slovo *výrobok* stratilo význam „pôda získaná kľčovaním“. V písomných záznamoch z 19. storočia ho už nenachádzame. Dôvody tohto stavu treba hľadať predovšetkým v zmenách, ktoré nastali v poľnohospodárstve. V chotárnych názvoch si však tento význam udržalo dodnes. Napríklad v Turíku pri Liptovskom Mikuláši sa časť chotára volá *Víropki* a Turičania tam majú lúky. Toponymum rovnakého pôvodu je aj v goralských nárečiach a ukrajinsko-rusínskych nárečiach. Napríklad v Haličovciach pri Poprade sú *Na vyropku* pasienky a v Papíne pri Humennom sa chotárny názov *Výrobok* vzťahuje na les.

Význam „vyrobená vec, produkt“ je v slovenskom slove *výrobok* relatívne najmladší – v kartotéke spisovnej slovenčiny máme naň prvé doklady až z roku 1867. Časopis Sokol vtedy písal o *výrobkoch priemyslu a o hotovaní*

výrobkov pre vojsko. Na prelome storočia je tento význam už pevným prvkom sémantickej štruktúry slova *výrobok*, postupne sa v nej stal prvkom dominantným, až napokon ostatné čiastkové významy z nej celkom vytlačil. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka je v súčasnej spisovnej slovenčine slovo *výrobok* už výrazom jednovýznamovým.

V úvode sme už spomenuli, že slovo *výrobok* je aj súčasťou frazeologických spojení, a príkladom z Kukučínovho jazyka sme si spojenie *vziať niečo do výrobku* aj ilustrovali. So spojením *vziať do výrobku niekoho* sme sa naposledy stretli na stránkach tohtoročného 19. čísla Literárneho týždenníka v úryvku z prózy Mila Urbana Na brehu krvavej rieky: *Vzal si ma do výrobku mladučký vyšetrujúci sudca, nesmiemy pedant, ktorý zrejme nemal poňatia, ako sa robia noviny*. Táto frazéma je pre Urbana príznačná – v románe *Kto seje vietor ju napríklad môžete nájsť* použitú takto: *Stotník musel poslať po Pulca. Len čo rumenný šuhaj prišiel, vzal ho do výrobku*. Alebo takto: *ÚŠB sa poznovce oborila na mládež, brala do výrobku sadzačov*. Z kontextu sa dá ľahko vyrozumiť, že ide o význam vyjadrovaný v spisovnom jazyku aj zvratom *vziať niekoho do parády*, čiže otázkami ho dostávať do nepríjemnej situácie, teda o význam, ktorý možno vyjadriť aj slovesami *zvŕtať*, *obracať* *niekoho*. Ale touto frazémou, resp. jej variantmi (*s*)*chytiť*, *lapíť* *niekoho do výrobku* možno tiež vyjadrovať, že sa na dotýčného pôsobilo nielen nepríjemnými otázkami, ale aj fyzicky, porov. napr. vo výňatku z Rázusových *Surovcov*: *Potom ich lapili do výrobku, dostavil sa zakuklený kat i so svojimi holomkami a začal ich najprv opátrať a hladkať*.

V citovaných príkladoch možno v slove *výrobok* odhaliť stopy jeho dnes už neživého významu „vyrábanie, obrábanie“. Pri takomto procese sa opracúvaným predmetom krútilo, zvrátilo, natriasalo. Keď si v Jegého próze *Verona a Ťapáčka vzali do výrobku dedinského notára*, začali obracať na jazykoch jeho meno, sústredili naňho svoju pozornosť, vzali ho na pretras.

Na rozdiel od doteraz uvádzaných obrazných vyjadrení, v ktorých je objekt chytený do výrobku paciencom, teda trpiteľom znášajúcim účinky „výrobného procesu“, sa podstatným menom, ktoré sa do frazémy *prísť do výrobku* dostáva ako podmet, pomenúva „výrobný“ nástroj. Ak napríklad deti na Orave, v Liptove alebo v Turci počuli: *Veď počkaj, príde remeň (palica, varecha a pod.) do výrobku!*, hneď pochopili, že by im takýto predmet mohol „vyrobiť“ dočervena kožu na mäsitej zadnej časti tela. O tom, že význam obrazného vyjadrenia *niečo prišlo do výrobku* nie je všeobecne známy, nás presvedčil výklad spojenia *korbáč prišiel do výrobku* pri hesle *prísť* v Slovníku slovenského jazyka – tam nájdeme informáciu, že sa *korbáč* začal vyrábať. Kukučín, na ktorého sa autor hesla odvoláva, však toto spojenie použil vo význame „*korbáč bol použitý*“; porov.: *Necválal [kõh] veľmi ochotne, prichádzalo ho poťahať za uzdu, ba i korbáč prišiel do výro-*

ku. Chybný výklad v slovníku mohol byť podmienený tým, že autor hesla nemal k dispozícii kontext.

A ešte raz v súvislosti s obrazným používaním slova *výrobok* tu zacitujeme Kukučína: *Raz ju [krpku] i dali do penzie – viete, keď to pán farár hromžili, že sa v obci mnoho prepije – a čo? Celá dedina bola skonfundovaná. Nik nechcel byť richtárom, notáriušovi sa ruka triasla ako libačka – milá krpka pod' ho zas do výrobku.* V tomto prípade krpka – krčahovitá nádoba na pálenku –, ktorú predstavenstvo obce pod vplyvom pána farára zo svojich zasadnutí vylúčilo, opäť prišla do obehu. Spoločným sémantickým príznakom tejto frazémy s predchádzajúcim variantom je príznak pohybu, uplatnenia sa, pôsobenia.

V Malom frazeologickom slovníku E. Smieškovej ani v Zátureckého Slovenských prísloviach, porekdlách a úsloviach tieto frazémy, charakteristické pre spisovateľov pochádzajúcich za severnej časti stredného Slovenska, nenájde. Aj to je signálom, že vo výskume slovenskej frazeológie treba pokračovať a že v tomto ohľade nám studnica rodnej reči vydá ešte veľa živej vody.

Adriana Ferenčíková

ROZLIČNOSTI

Pani učiteľky a panie učiteľky

V súvis s voľbou prezidenta Slovenskej republiky sme sa v slovenskom parlamente stretli s oslovením *panie poslankyne*. Vynára sa otázka, či je forma *panie poslankyne* v súčasnej spisovnej slovenčine rovnocenná s formou *pani poslankyne* alebo je tu prípustná iba forma *pani poslankyne*.

Na začiatku treba povedať, že kodifikačné príručky spisovnej slovenčiny uznávajú v prívlastkovom postavení iba nesklonnú formu *pani*. Tak je to povedzme v Slovenskej gramatike od E. Paulinyho – J. Ružičku – J. Štolca (5. vyd. z r. 1968), v akademickej Morfológii slovenského jazyka z r. 1966, ako aj vo vysokoškolskej učebnici Súčasný slovenský spisovný jazyk – Morfológia od trojice autorov J. Oravec – E. Bajzíkova – J. Furdík z r. 1984. Rovnaké stanovisko zaujímajú aj obidva naše výkladové slovníky: Slovník

slovenského jazyka (3. zv. z r. 1963) aj Krátky slovník slovenského jazyka (1987). V samostatnej významovej jednotke zachytávajú slovo *pani* ako nesklonné označenie alebo oslovenie ženy s uvedením mena, titulu a pod. a uvádzajú príslušné príklady zo živej reči. Ani v jednom prípade sa medzi príkladmi neuvádza spojenie slova *pani* s menom alebo s označením funkcie v množnom čísle, t. j. príklad typu *pani učiteľky*, resp. *panie učiteľky*.

Jednotnú kodifikáciu podporuje, ako sa zdá, aj jazyková prax. Napríklad v tohtoročnom marcovom čísle detského časopisu *Slniečko* sme si mohli prečítať vetu aktuálnu práve v našej súvislosti; vyskytuje sa v nej totiž spojenie nesklonného podstatného mena *pani* s plurálovou formou podstatného mena *učiteľky* v datíve. Ide o vetu *Slniečko ďakuje všetkým deťom, pani učiteľkám a našim priaznivcom za pekné vianočné pozdravy a želania do nového roka*.

Jednotu kodifikácie a jej praktické uplatňovanie v jazykových prejavoch môžeme len privítať. Pravdaže, ani v tomto bode nemožno pozorovať ideálny stav. V danej súvislosti si treba pripomenúť, že slovo *pani* vo funkcii prívlastku bolo v predchádzajúcom režime nevítané, takmer zakázané, v reči zďaleka nemalo takú vysokú frekvenciu ako dnes, preto bolo aj z kodifikačného hľadiska menej zaujímavé. Treba si uvedomiť, že spomínaná kodifikácia odráža práve tento stav.

Dnes je u nás slovo *pani* v spojení s menom, titulom alebo funkciou takmer výlučným oslovením ženy, a tak sa aj pri jeho častom používaní v reči ozývajú isté donedávna potlačené vlastnosti. Takouto vlastnosťou bezpochyby je aj plurálová podoba *panie* použitá v oslovení *panie poslankyne*. Môžeme si ju vysvetliť ako odraz toho, že v samostatnom použití slova *pani* je táto plurálová forma živá (napr. vo vete *Obidve panie boli v tom čase v záhrade na prechádzke*), ale aj toho, že v oslovení mužov sa rozdiel medzi jednotným a množným číslom dôsledne dodržiava: *pán poslanec* – *páni poslanci*, *pán profesor* – *páni profesori*. A pravdepodobne aj pod vplyvom toho, že oslovenie poslankýň sa v danom prípade používa bezprostredne popri oslovení poslancov mužov, vyskytuje sa v takom spojení popri nesklonnej forme *pani* aj forma *panie*, ktorá aj pri oslovení zachováva rozdiel v gramatickom čísle.

Ako sme už povedali, súčasná kodifikácia síce s množným číslom *panie* pri pomenovaní príslušnej funkcie alebo titulu vyslovene neráta, ale ho ani nevylučuje či nezakazuje. A taký môže byť aj záver našej odpovede. Pre známe spoločenské príčiny je kodifikácia formy *pani* v prívlastkovom postavení taká, aká je.

Na osvetlenie výskytu plurálovej formy *panie* v prívlastkovom postavení sa žiada pripojiť ešte niekoľko poznámok. V súčasnosti, keď sa oslovenie

pani v spojení so ženským menom, titulom alebo funkciou všeobecne rozšírilo, nás neprekvapuje, že sa pri jeho používaní uplatnil tvarový rozdiel podľa gramatického čísla. Tento rozdiel, pravdaže, sa preniesol z podstatného mena *pani* v samostatnom postavení, keď sa vyskytujú pri ňom aj rozdielne tvary podľa gramatickej kategórie pádu. Výskyt plurálovej podoby v príkladoch typu *panie poslankyne*, *panie sudkyne* si vieme vysvetliť nielen podľa jeho paralelného výskytu popri oslovení poslancov, resp. sudcov mužského pohlavia (t. j. podľa používania v reči), lež najmä vnútrojazykovo, na základe zhody prívlastku s nadradeným podstatným menom podľa čísla.

Toto tvarové prispôsobovanie v jazykoch flektívneho typu, akým je aj slovenčina, je pochopiteľné a zákonité. Uplatňuje sa všade tam, kde systém, resp. ustálená norma nekladie takému prispôsobovaniu zábrany. V tomto zmysle hodnotíme aj plurálovú formu *panie* v spojení s označením mena, resp. funkcie v pluráli ako možnú, resp. aspoň nie vylúčenú; táto plurálová forma sa v reči vyskytuje ako variantná popri nesklonnej podobe *pani*. Z hľadiska normy spisovného jazyka sú teda prípustné popri spojeniach s nesklonnou podobou *pani*, t. j. *pani poslankyne*, *pani sudkyne*, aj spojenia s plurálovou podobou *panie*, t. j. *panie poslankyne*, *panie sudkyne*. Výskyt formy *panie* v uvedenom postavení je obmedzený na nominatív a akuzatív, t. j. *prišli panie poslankyne*, *videli sme panie poslankyne*.

Ján Kačala

Halo – halový efekt

Istý autor v novinách uvažuje o veľmi zaujímavom spoločenskom jave – o vyžarovaní predchádzajúceho zážitku na novšie zážitky, na ich hodnotenie. Toto vyžarovanie sa odborne označuje ako *halo efekt* alebo *halový efekt*, niekedy aj ako *haloeffekt*. V uvedených novinách je však podoba *haló efekt*. Táto podoba je najmenej správna, lebo vôbec nejde o *haló*. Veď slovo *haló*, ktoré má pôvod v angličtine, sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka jasne vysvetľuje jednak ako citoslovce, ktorým sa vyjadruje oslovenie, upozornenie pri telefonovaní, jednak ako podstatné meno s hovorovým expresívnym zafarbením označujúce hlasitý rozruch (*robiť veľké haló*). Možno dodať, že pôvodne sa v angličtine slovom *halloo* (vyslov *helú*, *helou*) označoval pokrik na psy pri poľovačke.

Slovom *halo* sa označuje vo fyzike osobitný svetelný efekt vznikajúci v atmosfére odrazom a lomom svetelných lúčov a prejavujúci sa vytváraním akéhosi okrúhleho dvorca okolo Slnka alebo Mesiaca. Tento názov vznikol prenesením významu z gréckeho slova *halos*, ktorým sa označoval okrúhly mlat, miesto na mlátenie obilia cepmi alebo azda aj stúpaním po kláskoch.

V slovách ako *halofyt*, *haloid*, *halogén* nejde už o toto pôvodné slovo *halos*, ale o iné grécke slovo – o slovo *hals*, gen. *halos*, ktoré znamenalo „soľ“. *Halofyty* sú slanomilné rastliny, *haloid* je anorganická látka patriaca k halogénom, *halogény* sú nekovové prvky v siedmej skupine periodickej tabuľky. Tieto zložky fungujú v chemickej nomenklatúre ako polopredpony, preto sa píšu dovedna s koreňovým slovom. Slovo *halo* odvodené od *halos* - mlat - nefunguje ako polopredpona, lebo je len málo slov, ktoré by boli takto utvorené. Poznáme napr. *haloesekt*, utvorené podobne ako napr. *kino-film*, *kinoaparát*, *kinosála*, *kinoautomat*. Ako vidieť, tu máme celý rad rovnakým spôsobom utvorených slov, preto môžeme zložku *kino-* hodnotiť ako polopredponu. Pri slove *halo* takýto rad nemáme, preto ho nemožno pokladať za polopredponu a pri pomenovaní spomínaného efektu treba vytvoriť prívlastok prídavným menom, teda *halo* – *halový*, a potom *halový efekt*. A to aj za cenu, že nastane kolízia s prídavným menom *halový* utvoreným od podstatného mena *hala*, napr. *halový futbal*. Prídavné mená *halový* od slova *halo* a *halový* od slova *hala* sú jednoducho homonymné.

Ján Horecký

Pravopis a výslovnosť slova holokaust

V súvislosti s návštevou prezidenta Slovenskej republiky Michala Kováča koncom apríla tohto roku vo Washingtone pri príležitosti otvorenia múzea venovaného najmä obetiam židovského národa v druhej svetovej vojne sa v našich oznamovacích prostriedkoch často spomínal názov tohto múzea a, pravdaže, aj samo slovo *holokaust*. Uvedieme niekoľko príkladov z tlače: *M. Kováč sa zúčastní na slávnostnom ceremoniáli na počesť osloboditeľov a záchrancov na Arlingtonskom cintoríne, ako aj na otvorení Múzea holocaustu.* (Národná obroda, 21. 4. 1993, s. 1) – *Spoločná pieta obetiam holocaustu.* – ... *pri príležitosti otvorenia múzea – pamätníka holocaustu.*

(Národná obroda, 22. 4. 1993, s. 1) – *Otvorili Múzeum holocaustu*. (Národná obroda, 23. 4. 1993, s. 1) – *V prvom rade sme si pripomenuli na Arlingtonskom cintoríne osloboditeľov a záchrancov a v Múzeu holocaustu obeť masového vyvražďovania*. (Republika, 26. 4. 1993)

Vo všetkých dokladoch, ktoré sme citovali, ale aj v mnohých ďalších, ktoré sme mali k dispozícii, sa slovo *holokaust* uvádzalo v pravopisnej podobe *holocaust*, teda s písmenom *c*, ktoré sa však vyslovuje ako *k*. Je to trochu prekvapujúce, lebo slovo *holokaust* nie je v slovenčine nové. Nestretli sme sa s ním po prvý raz iba teraz, ale už podstatne dávnejšie.

Slovo *holokaust* pochádza z gréčtiny a skladá sa vlastne z dvoch častí. Prvá časť *holo-* má všeobecný význam „celý, úplný, celkom“ a druhá časť súvisí s gréckym *kaió* s významom „zapáliť, spáliť“. Už v Slovníku cudzích slov z r. 1953 (Bratislava, Tatran) sa toto slovo uvádza v latinizovanej podobe *holokaustum*, pričom sa vysvetľuje, že ide o zápalnú obeť v starovekom Grécku. Rovnako sa slovo *holokaustum* spracúva aj v Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej z r. 1979. Možno tu azda ešte spomenúť, že sa so slovom *holokaust* môžeme stretnúť pri získavaní poznatkov o barokovej literatúre na Slovensku. Jeden z jej predstaviteľov Ján Abrahámfí bol totiž autorom zbierky latinsky veršovaných modlitieb *Holocaustum quotidianum* (1695; Každodenná zápalná obeť).

Keďže slovo *holokaust* má grécky pôvod a v slovenčine sa už používalo dávnejšie, hoci s koncovým *-um* príznačným pre latinské slová, nie je dôvod na to, aby sme k nemu pristupovali tak, ako keby sme ho iba teraz prevzali z angličtiny, kde sa slovo *holokaust* píše s písmenom *c*, teda *holocaust*, a kde má dva významy, prvotný význam „zápalná obeť“ a prenesený význam „(hromadná) skaza, ničenie“ (porov. J. Šimko: Anglicko-slovenský slovník, 1991). Pri určení jeho súčasnej pravopisnej podoby v slovenčine treba vychádzať z toho, že toto slovo už naše slovníky zaznamenávali v pravopisnej podobe s písmenom *k*.

Zmienime sa ešte o výslovnosti slova *holokaust*. V spomínanom období jeho zvýšenej frekvencie sme ho počuli vyslovovať prinajmenej v troch výslovnostných podobách, a to [*holokaust*] – táto výslovnostná podoba prevažovala –, [*holokoust*] aj [*holokóst*]. Výslovnostná podoba [*holokóst*] sa približuje anglickej výslovnosti, výslovnostná podoba [*holokaust*] gréckej výslovnosti a podoba [*holokoust*] je vlastne zmiešaninou obidvoch predchádzajúcich výslovnostných podôb. To, čo sme povedali o pravopisnej podobe *holokaust*, teda že ide o slovo dávnejšie prevzaté z gréčtiny (prostredníctvom latinčiny), treba aplikovať aj na jeho výslovnosť v slovenčine, to značí zachovávať u nás už dávnejšie ustálenú výslovnosť s koncovým *-kaust*, t. j. [*holokaust*].

Stručne na záver: Slovo *holokaust*, ktoré je gréckeho pôvodu, má prvotný význam „zápalná obet“ a novší prenesený význam „hromadné ničenie, hromadné vraždenie, často spôsobené ohňom a pod.“ V slovenčine sa píše a vyslovuje v podobe *holokaust*. V tejto podobe ho odporúčame zachytiť aj v ďalšom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu a v slovníkových prácach.

Matej Považaj

Prešovčatá a Prešovčence

Prešovčatá je názov známeho prešovského detského speváckeho súboru. G. Horák v príspevku *Petržalča – Petržalčatá* (Jazyková poradňa 4 z r. 1966, s. 214–215) poukazuje na zvláštnosť podstatného mena *Petržalča*, pretože je utvorené od miestneho názvu *Petržalka*, kým tzv. mláďacie podstatné mená stredného rodu sa odvodzujú od príslušného druhového (živočíšneho) mena. Slová *Petržalča – Petržalčatá*, *Bratislavča – Bratislavčatá*, *Tmavča – Tmavčatá* a *Petržalčence*, *Bratislavčence*, *Tmavčence* pokladá G. Horák za hovorové prostriedky našej reči. V Morfológii slovenského jazyka z r. 1966 (s. 121) sa konštatuje, že niektoré slová vzoru *dievča* majú v pluráli len tvary na *-atá* (*kurča – kurčatá*, *zvíra – zvieratá*, *pachola – pacholatá*, *mláďa – mláďatá*), niektoré len tvary na *-ence* (*kura – kurence*, *strídža – strídžence*). Pri slovách, ktoré majú v pluráli *-atá* aj *-ence*, sa tvary s príponou *-atá* podľa Morfológie slovenského jazyka viac využívajú v terminológii. J. Ružička v publikácii *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* z r. 1975 (s. 42) pripomína, že dynamickosť morfológie sa častejšie viaže s funkciou tvarov. Napr. pre potreby odborného štýlu narastá počet dvojtvarov typu *prasatá – prasce*, *teľatá – teľce*, *dievčatá – dievčence*, pričom tvary na *-atá* sú prostriedkom odborného štýlu.

Okrem vlastného mena *Prešovčatá* sme v Slovenskom denníku (12. 8. 1992, s. 2) zachytili aj podstatné meno *Prešovčence*: *Prešovčence v Slanských horách*. Pisateľ informácie tvarom *Prešovčence* označil mladých ľudí z Prešova a okolia, ktorí prežívali prázdniny v stanových turnusových táboroch v krásnom prostredí Slanských vrchov, pričom poukázal na terminologickú diferenciu vlastného mena *Prešovčatá* ako názvu detského speváckeho súboru.

V Slovenskom rozhlase (7. 11. 1992) sme zaregistrovali názov iného východoslovenského súboru *Pridančatá*. Vlastné meno *Pridančatá* súvisí s nárečovým slovom *pridani* (isc na pridani = pridať sa k svadobníkom kráčajúcim do ženíchovho domu). V Smene (10. 11. 1992, s. 4) sme zachytili slovo *čarodejníčatá*: *Pop, 92: čarodejníčatá a tí iní*.

Od miestnych názvov sa názvy mladých obyvateľov tvoria príponou *-ča*: *Žilina - Žilinča, Tmava - Tmavča*. V pluráli majú príponu *-atá* (*Žilinčatá*), ale aj *-ence* (*Žilinčence*). Niekedy môže byť za využívaním prípon *-atá* a *-ence* snaha významovo odlíšiť pomenovanú skutočnosť. Tak je to pri tvaroch *Prešovčatá* a *Prešovčence*. Vlastným menom *Prešovčatá* sa označuje detský spevácky súbor, vlastným menom *Prešovčence* sa označujú mladí obyvatelia Prešova. Slová *Prešovčatá, Bratislavčatá, Žilinčatá, Nitranchatá* sú neutrálne slová.

Jozef Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Rozsiahly maďarsko-slovenský slovník

(CHRENKOVÁ, E. - HAMZOVÁ, V. - STELCZER, A. - TANKÓ, L.: Maďarsko-slovenský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo - Budapest, Akadémiai Kiadó 1992. 928 s.)

Je prirodzené, že autori slovníka vydaného r. 1992 nadväzujú na svoj slovník vydaný r. 1979 (E. Chrenková - L. Tankó: Maďarsko-slovenský a slovensko-maďarský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 987 s.). Nadväzujú tak, že staršiu verziu revidujú, niektoré heslá vynechávajú, ale hlavne rozširujú o nové heslá a celú slovnú zásobu spracúvajú oveľa podrobnejšie. Len ako náhodný príklad uvedieme, že zo slovníka z r. 1979 vynechávajú heslá *magas épület - výšková budova* a *magas ház - výškový dom*. Spojenie *magas ház* však zahrnuli do hesla *magas - vysoký*, pravda, nie ako odborný termín *výškový dom*, ale ako ekvivalentna takej úrovni ako *magas fa - vysoký strom*. Niektoré heslá upravili napr.

zmenou poradia ekvivalentov: *madzag* – *motúz*, *špagát* (1979) proti *špagát*, *motúz* (1992), *magánjellegű* – *súkromný*, *privátny*, *osobný* (1979) – *súkromný*, *osobný*, *osobného rázu* (1992). Niekedy sa úplne mení ekvivalent: *madár-eleség* – *vtáčí zob* (1979), *krmivo pre vtáky* (1992). V oveľa väčšej miere sa v slovníku z r. 1992 uvádzajú nové heslá. Napr. v písme *M* to sú heslá ako *macskafejes* (*macskafejes kövezet* – *dlažba s mačacími hlavami*), *macskagyökér* – *valeriána*, *macskakaparás* – *čarbanica*, *čmáranina*, *macskakő* – *mačacie hlavy* (dlažba), *macskakörmök* – *úvodzovky*, *macskaszem* – *odrazové svetlo*, *macskazene* – *mačacia muzika*, *macsonya* – *štetka* (rastlina), *madarász* – *vtáčnik*, *vtáciar*, *madárcseresznye* – *vtáčnica*, *madárvédelem* – *ochrana vtákov*, *madárvilág* – *vtáctvo*, *madárvonulás* – *sťahovanie vtákov*. Treba pripomenúť, že najmä k týmto novým heslám sa pripájajú potrebné sémantizačné poznámky a štylistické kvalifikátory.

Nie je však prirodzené, že dvaja členovia autorského kolektívu, ktorí boli autormi slovníka z r. 1979, na tieto súvislosti ani slovíčkom neupozorňujú. Z úvodu sa dozvedáme len to, že slovník vznikol za redakčnej spolupráce Slovenského pedagogického nakladateľstva a maďarského akademického vydavateľstva (Akadémiai Kiadó), teda „dvoch lexikografických pracovísk“. Nikde však niet ani zmienky o pramennej základni, ktorá by na lexikografických pracoviskách mala byť podmienkou všetkých prác.

Autori nového slovníka z r. 1992 však správne nadväzujú aj na tézu z r. 1979, že v cieľovom jazyku sa nemajú uvádzať doslovné preklady, ale treba dosádzať skutočne jestvujúce ekvivalenty. Táto téza je dôležitá najmä vo vzťahu maďarčiny a slovenčiny. Ak už v slovníku z r. 1979 boli ekvivalenty typu *kerékpár* – *bicykel*, *keringő* – *valčík*, *korpakenyér* – *celozrnný chlieb* (nie doslovne *otrubový chlieb*), *kétszersült* – *suchár*, (doslovne *dvakrát pečený* čiže *biskvit*), *lendítőkerék* – *zotrvačník* (doslovne *kývavé koleso*), alebo aj klasický príklad *távirat*, *távíró* – *telegram*, *telegraf* (nie *d'alekopis*), v slovníku z r. 1992 je veľký počet ďalších príkladov tohto typu. Napr. *ingyen tanuló* – *štipendista* (dosl. *zdarma študujúci*), *kétkezi munkás* – *fyzicky pracujúci* (ale v slovníku z r. 1979 *kétkezi munka* – *manuálna práca* – dosl. *dvojručná práca*), *kétlaki munkás* – *kovoroľník*, *nagyhangú szavak* – *bombastické frázy* (dosl. *veľkozvuké slová*), *nagycsüttörtök* – *Zelený štvrtok*, *nagykutyá* – *veľké zviera* (dosl. *veľký pes*).

Táto „substitučná“ metóda sa vo veľkom rozsahu uplatňuje aj pri ekvivalentácii rozličných slovných spojení a frazeologizmov. Aj v takých prípadoch, keď by bol možný a prijateľný doslovný preklad, uvádza sa výraz odlišný od maďarského. Ide napr. o takéto ekvivalenty: *a kertek alatt* – *za humnami* (dosl. *za záhradami*), *kenyér után néz* – *ísť za chlebom* (dosl.

pozerat' sa, obzerat' sa za chlebom), *jégbe hűt – dat' do chladničky* (dosl. odložiť na ľad), *hordd el az irhádát – prac sa odiaľto* (dosl. vynes svoju kožu), *savanyú képet vág – tvárit' sa kyslo* (dosl. strúhať kyslú tvár), *csak nem képezed – hádam si nemyslíš* (dosl. nepredstavuješ), *nem sokra megý vele – z toho veľa nebude mať, s tým to ďaleko nedotiahne, s tým veľa nezáiska* (dosl. na veľa s tým nepríde, nepôjde).

Nie všetky ekvivalenty sa budú všeobecne prijímať. Napr. *időfelvétel* je skôr časová snímka než snímka na čas, *kőfaragó véső* bude skôr kamenárske dláto než dláto na kameň, *kőszínház* je síce stála (divadelná) scéna, ale nemenej bežné je aj spojenie *kamenné divadlo*. Zrejme chyba je v hesle *kötélzet – lanovice, laná*; ide samozrejme o hromadné podst. meno *lanovie*.

Z lexikografického hľadiska sa pri výstavbe hesiel dobre využíva členenie pomocou rímskych a arabských číslíc. Len škoda, že niekedy sa toto členenie narúša. Napr. pri hesle *idegen* vypadlo označenie rímskou dvojkou, pri hesle *irányítás* sú len dve arabské jednotky, pri hesle *kókler* sa dvakrát opakuje arabská dvojka a pod.

Nie je prakticky možné a nakoniec ani únosné komentovať všetkých 60 000 heslových slov s 80 000 lexikálnymi jednotkami. Ale aj tých niekoľko príkladov ukazuje, že napriek niektorým drobnostiam je *Maďarsko-slovenský slovník* z r. 1992 spracovaný s veľkým rozhľadom po slovnej zásobe slovenčiny aj maďarčiny, že sa využíva správna zásada neprekladať, ale dosadzovať (substituovať) ekvivalenty cieľového jazyka a vyberať skutočne pôvodné, domáce ekvivalenty.

Ján Horecký

O terminologickej a jazykovej kultúre Školského lexikónu

(Školský lexikón. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1992. 376 s.)

V lete r. 1992 sa Slovensko zaradilo medzi krajiny, ktorých mládež má svoj národný Školský lexikón. Doteraz boli na knižnom trhu len prekladové encyklopedické diela pre mládež, ktoré neobsahovali slovenské reálie. Treba zdôrazniť, že ide nielen o priekopnícke, ale preukázateľne aj o vydaté dielo, ktoré má po nevyhnutnom zdokonalení pri ďalších vydaniach šancu stať sa pilierom osobnej knižnice každého školáka, príp. každej rodi-

čovskej knižnice. Na tom má zásluhu predovšetkým autorský kolektív pracovníkov Encyklopedického ústavu SAV pod vedením A. Procičkovej.

Na odborné kvality Školského lexikónu sme poukázali na inom mieste (Pedagogická revue, 1993, č. 2, resp. Matematika – fyzika – informatika 1992/93), pričom sme upozornili aj na viaceré vecné nedostatky. Cieľom tohto príspevku je zaujať stanovisko iba k terminologickej a jazykovej kultúre lexikónu a dať podnet na jeho zdokonalenie pri druhom vydaní.

Úvodom treba konštatovať, že Školský lexikón ako celok má veľmi dobrú kvalitu nielen z odborného hľadiska, ale aj z terminologického a jazykového hľadiska. Nedostatky, na ktoré poukážeme ďalej, možno pomerne ľahko odstrániť.

Dielo je určené predovšetkým školákom základných škôl. Je teda prirodzené, že autori sa snažili nepreťažovať textovú časť zbytočne veľkým počtom odborných termínov. V mnohých prípadoch sa však odbornej terminológii nemohli vyhnúť. Tu už boli viazaní všeobecne platnými terminologickými pravidlami, terminologickými štátnymi normami i terminologickým úzom v príslušných odboroch. Tým, že v heslári lexikónu sú zastúpené termíny z mnohých oblastí, redakčný kolektív bol postavený pred mnohé problémy spôsobené kolíziami vznikajúcimi zo styku relatívne nezávislých terminologických systémov. V lexikóne sa vyskytujú viaceré terminologické chyby, nedostatky a nedôslednosti svedčiace o tom, že sa terminologické problémy vždy nepodarilo vyriešiť úspešne.

Pre súčasnú slovenskú terminológiu je príznačný výskyt synonymných dvojíc termínov, pričom nezriedka jeden z nich je národný a druhý medzinárodný. So synonymnými termínmi sa školáci stretávajú už na základnej škole. Tento stav odráža aj lexikón, keď popri základných termínoch zachytáva aj synonymné termíny. Tie uvádza spravidla nielen v hlavných heslách, ale aj formou samostatných odkazových hesiel. Bolo to však treba vykonať dôsledne. Ukážeme si to v prípade dvojice termínov *teplota topenia* a *teplota tavenia*. Uprednostnenie termínu *teplota topenia* je odôvodnené najmä preto, že rešpektuje medzipredmetové väzby s učebnicami fyziky a chémie. Sotva však možno považovať za správne, že v texte hesla *teplota topenia* nie je ani zmienka o tom, že v technickej praxi sa v rovnakom význame hojne používa termín *teplota tavenia*. Z dvojice termínov *topenie*, *tavenie* sa druhý javí ako produktívnejší, o čom svedčí fakt, že sa prednostne používa ako odvodzovací základ ďalších odvodených termínov. To potvrdzuje aj sám lexikón, keďže v textovej časti iných hesiel sa vyskytuje nielen termín *tavenie* (napr. v hesle *argón* na s. 20), ale aj niektoré z odvodených termínov (napr. *tavenina* v hesle *elektrolyt* na s. 81 a *tavná poistka* v hesle *poistka* na

s. 245). Podobne možno preukázať aj výskyt samého termínu *teplota tavenia* (napr. v hesle *fluorit* na s. 93).

Kladne hodnotíme, že lexikón vysvetľuje mnoho cudzích slov, čím školákom sčasti nahrádza slovník cudzích slov. Bolo by prospešné, keby všetky cudzie termíny uvedené ako synonymá národných termínov boli zaradené ešte aj ako samostatné odkazové heslá. V hesle *letisko* sa napr. uvádza ako synonymný termín *aerodróom*. Školák, ktorý tento termín nepozná, môže iba ťažko zistiť jeho význam bez odkazového hesla. Sotva však možno kladne hodnotiť to, že v mnohých prípadoch boli zbytočne uprednostnené cudzie termíny pred zrozumiteľnejšími domácimi. Ak sa napr. v hesle *číslicový* deklaruje, že to je základný termín a termín *digitálny* je jeho synonymum, nemalo by sa v texte hesla *číslicová technika* hovoriť o *digitálnych*, ale o *číslicových signáloch*. Aj v prípade termínu *akustický* (v hesle *CD prehrávač* na s. 51) bolo treba uprednostniť národný termín *zvukový* a v prípade termínu *impregnácia* (v hesle *chloridy* na s. 124) národný termín *napúšťanie*.

Heslár lexikónu má viaceré nedostatky zo systémového hľadiska. V jednom prípade sú v ňom zastúpené hierarchicky nižšie pojmy, ale im nadradené pojmy chýbajú. Medzi chýbajúcimi pojmami sú aj také, ktoré majú povahu kategórií a používajú sa v definíciách mnohých podradených pojmov. V dôsledku toho sa v lexikóne vyskytuje mnoho definícií, ktoré majú logické nedostatky. V heslári lexikónu napr. chýbajú dôležité pojmy – kategórie: *zariadenie*, *stroj*, *prístroj*. Školák môže byť pomýlený z toho, že *hodiny* sú na s. 113 definované ako „prístroj na meranie času“, ale o *metronome* sa na s. 197 uvádza, že „pracuje na princípe hodinového stroja“. *Barometer* sa na s. 33 definuje ako „zariadenie na meranie atmosférického tlaku“, ale *manometer* na s. 187 ako „prístroj na meranie pretlaku plynu“. Nazdávame sa, že ak by sa bol systémový prístup uplatnil dôsledne, nebolo by sa stalo, že v heslári sú termíny *poľnohospodárske stroje* (s. 246) a *stavebné stroje* (s. 305), ale termín *stroj* chýba. Podobne je to pri termínoch *sklené vlákno* (s. 289) a *podmorský kábel* (s. 242) – chýbajú nadradené pojmy *vlákno*, *kábel*.

Text hesla *hmota* dôsledne rešpektuje medzipredmetové väzby s fyzikou a chémiou a dôsledne rozlišuje medzi pojmami *hmota* a *látka*. V textovej časti však toto rozlišovanie už nie je dôsledné. Správne sa v nej hovorí o *pohonných látkach* (s. 37), *prenose látok* (s. 39), *zásobnej látke* (s. 99), ale vo viacerých heslách (napr. v hesle *asfalt* na s. 22, *čadič* na s. 56, *drevo* na s. 73 a i.) sa termín *hmota* používa vo význame „látka“. Zaznamenali sme aj kolísanie medzi termínom *stavebná látka* (napr. v hesle *bielkoviny* na s. 39) a *stavebná hmota* (v hesle *Nitra* na s. 215).

Niektoré príbuzné pojmy sa v lexikóne nerozlišujú dostatočne dôsledne. Máme na mysli napr. dvojice pojmov typu *tuhá látka* a *pevná látka*, medzi ktorými je významový rozdiel. V heslári lexikónu je zastúpený len termín *tuhá látka* (s. 337). Heslo *pevná látka*, ba i heslo *pevnosť* absentuje. V textovej časti lexikónu sa termíny *tuhá látka* a *pevná látka* používajú nenáležite ako synonymá. V hesle *elektrický prúd* na s. 96 a v hesle *fyzika* na tej istej strane sa napr. používa termín *tuhá látka*, v hesle *elektronika* na s. 90 a v hesle *fenol* na tej istej strane a i. sa v rovnakom význame používa termín *pevná látka*. Podobná situácia je pri používaní termínov *tekutina* a *kvapalina*, ktoré sa v hesle *tekutá látka* na s. 325 významovo odlišujú. V rozpore s tým sa napr. v hesle *horčík* na s. 115 hovorí o *telových tekutinách*.

Pomerne frekventované sú rôzne nedostatky v definíciách jednotlivých pojmov. Na ilustráciu uvádzame niektoré z nich: *audiovizuálny* – *spojenie videnia a počúvania* (s. 24; vhodnejšie je *zvukovozrakový*, resp. *spájajúci počúvanie a videnie*); *neutrón* – *elektricky neutrálna elementárna častica s hmotnosťou 1838-krát väčšou ako elektrón* (s. 213; vhodnejšie je: ... *častica s hmotnosťou 1838-krát väčšou ako hmotnosť elektrónu*); *obuv* – *chráni nohu, najmä chodidlo pred poranením a nepriaznivými vplyvmi* (s. 219; vhodnejšie je: *obuv* – *prostriedok na ochranu nôh, najmä chodidiel pred poranením* ...).

V pomerne veľkom počte definícií, napr. v definíciách *blesku* na s. 41, *bodu* na s. 42 a i., je exponovaná osoba definujúceho. V hesle *betón* na s. 38 sa dokonca mení v rámci textovej časti jediného hesla. Vo viacerých prípadoch sú definície pojmov uvedené príliš zúžené, resp. sa nerešpektuje to, že príslušný termín sa používa vo viacerých významoch. Napr. *batéria* sa na s. 33 definuje len vo význame „zdroj elektrického napätia“. V hesle *izolácia* na s. 130 chýbajú vysvetlenia pojmov *tepelná izolácia*, *zvuková izolácia*, *izolácia proti vlhkosti* a pod.

Do textovej časti lexikónu prekrázlo aj niekoľko nevhodných resp. zastaraných termínov, napr. *umelá hmota* na s. 184 (správne *syntetická látka*), *bod varu* na s. 68 a i. (správne *teplota varu*).

V niektorých termínoch boli použité nenáležité terminologické adjektíva. Napr. v hesle *kondenzátor* na s. 155 (ktorého definícia je podaná takisto zúžene len vo význame elektrický kondenzátor sa použil termín *pevná kapacita*. V danom kontexte bolo vhodnejšie použiť termín *neriaditeľná kapacita*.

Školský lexikón môže významne prispieť pri upevňovaní spisovného jazyka medzi mládežou. Aby to však v plnej miere bolo tak, bude potrebné textovú časť diela pri príprave druhého vydania starostlivo skontrolovať aj z jazykovej stránky. Vyskytujú sa v nej totiž početné menšie jazykové nedo-

statky. V hesle *papier* na s. 229 sa napr. uvádza nominatív plurálu termínu *prímes* v tvare *prímesy* (správne malo byť *prímesi*; z hľadiska medzipredmetových väzieb však bolo treba uprednostniť termín *prísady*). Podobná chyba je v slove *berílium* na s. 329 v hesle *termonukleárna reakcia* (správne *berýlium*).

Nezvyčajnú podobu má v lexikóne genitív jednotiek *coulomb* (*coulomba*, s. 83, 89 v heslách *elementárny elektrický náboj* a *farad*) a *volt* (*volta*, s. 89 v hesle *farad*; v oboch prípadoch má byť v genitíve prípona *-u*). Podobne je nezvyčajný tvar zlomku *miliardina* (na s. 208 heslo *nano-*, správne *miliardtina*).

Je chvályhodné, že v lexikóne sa uvádza aj výslovnosť mnohých cudzích slov. Aj tým lexikón prispieva k zvýšeniu jazykovej kultúry mládeže. V niektorých prípadoch sa však uvádza neštandardná výslovnosť, napr. výslovnosť francúzskeho vlastného mena *Antoine* sa v hesle *Becquerel* na s. 34 uvádza *antoan* (správne malo byť *antuan*).

Na také rozsiahle dielo, aké predstavuje Školský lexikón, je v ňom nezvyčajne málo tlačových chýb, pričom takmer ani jedna z nich nevedie k strate informácie. Výnimkou je napr. zámena slov *živca* a *živice* na s. 248 v hesle *porcelán*.

V textovej časti lexikónu je viacero štylizácií, ktoré nie sú optimálne. Pre nedostatok miesta uvedieme len niektoré:

Podľa hodnôt napätí a prúdov ju (elektrotechniku – pozn. rec.) *delíme na silnoprúdovú a slaboprúdovú* (v hesle *elektrotechnika* na s. 83; vhodnejšie je deliť elektrotechniku podľa hodnôt napätia na vysokonapäťovú a nízkonapäťovú a podľa prúdov na silnoprúdovú a slaboprúdovú a poukázať na to, že takéto delenie je už vývojom prekonané); *Používa sa v zliatinách ako konštrukčný materiál, v elektrotechnike, na výrobu kovov (napr. chrómu)* (v hesle *hliník* na s. 111; vhodnejšie bolo uviesť, že hliník sa používa najmä ako konštrukčný a elektrovodivý materiál, a to buď samostatne (čistý Al), alebo v zliatinách s inými kovmi (napr. v hliníkových bronzoch); *tuhnutím taveniny vo voľnom magnetickom poli* (v hesle *magnet* na s. 184; pojem *voľné magnetické pole* nemá zmysel).

Školákov môže miasť to, že sodík a draslík je *ľahko taviteľný kov* (v hesle *jadrová fyzika* na s. 132), ale kadmium sa používa na výrobu *ľahkotaviteľných zliatin* (v hesle *kadmium* na s. 6).

Uvedené i ďalšie neuvádzané nedostatky vzhľadom na ich malý počet neovplyvňujú významne kvalitu diela ako celku. Pri druhom vydaní by sa však mali odstrániť.

Ján Štofa

SPYTOVALI STE SA

Brusný krém? – Od nášho čitateľa L. B. z Bratislavy sme dostali otázku, či je dĺžka na príponovej slabike v slove *brusný* namieste, najmä keď základové sloveso *brúsiť* má dĺžku na koreňovej slabike. Náš čitateľ sa nazdáva, že prídavné meno utvorené zo slovesa *brúsiť* by malo mať správnu podobu *brúсны*.

Hneď na začiatku odpovede môžeme vysloviť súhlas s názorom, že prídavné meno utvorené zo základu slovesa *brús-it'* má správne znieť *brúсны*, t. j. v odvodenom prídavnom mene sa zachováva dĺžka charakteristická pre základové sloveso *brúsiť*. Mohli by sme tu pripomenúť, že dĺžka v základe zostáva zachovaná aj v iných odvodených slovách, konkrétne v podstatných menách *brús* a *brúška*, na druhej strane sa však v podstatnom mene *brusič* uvedená koreňová dĺžka nezachováva.

Pri odpovedi na nadhodenú otázku má však väčší význam poukázanie na to, ako funguje dĺžka pri tvorení iných prídavných mien s príponou *-ný* zo slovesných základov s dlhou koreňovou slabikou. Celkove možno povedať, že sú také prípady, v ktorých sa v odvodenom prídavnom mene koreňová dĺžka slovesného základu zachováva (tak je to napr. v prípadoch *kúpný*, *kŕmny*, *hlásny*, *búrny*, *mútny* a ďalších), ale sú aj také prípady, v ktorých koreňovú dĺžku zo základu nahrádza v odvodenom prídavnom mene krátkosť (takéto striedanie kvantity čiže dĺžky máme pred sebou v príkladoch typu *blúdiť* – *bludný*, *sľúbiť* – *sľubný*, *rýpať* – *rypný*). Analógia s inými prípadmi nám pri odôvodňovaní dĺžky v prídavnom mene *brúсны* môže pomôcť len potiaľ, že väčšina prídavných mien zo slovesných základov tvorených príponou *-ný* zachováva dĺžku koreňovej slabiky. Možno tu teda zistiť prevažujúcu tendenciu zachovávať pri tvorení prídavných mien s príponou *-ný* dĺžku vyskytujúcu sa v slovesnom základe.

Na podporu tohto nášho stanoviska možno uviesť ešte tieto dva argumenty: 1. kultivovaný spisovný úzus, ktorý je v súhlase s uvedenou základnou tendenciou (a podporuje ho aj stanovisko nášho čitateľa), a 2. súčasnú kodifikáciu prídavného mena *brúсны* v základných príručkách spisovnej slovenčiny; táto kodifikácia je jednotná a vyznieva tiež jednoznačne v prospech podoby *brúсны*: súhrnne možno povedať, že obidva naše výkladové slovníky, ako aj Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (máme k dispozícii ich 8. vydanie z r. 1967) i z r. 1991 vo svojej slovníkovej časti zachytávajú

jednotne iba podobu prídavného mena *brúsny* so zachovaním dĺžky v koreni slova.

Z našej odpovede vychodí teda jednoznačný záver, že prídavné meno *brúsny* v súčasnej spisovnej slovenčine v koreňovej dĺžke zachováva kontinuitu s východiskovým slovesom *brúsiť*. Papier, krém alebo pasta, ktoré majú brúsiace schopnosti, sú teda *brúsne*, nie *brusné*. Podobu *brusný* a jej výskyt v niektorých reklamných textoch možno najskôr vysvetliť mechanickým napodobnením českej podoby *brusný*, v ktorej sú kvantitatívne pomery iné ako v zodpovedajúcej slovenskej podobe.

Ján Kačala

Visáz či vizáz? – G. M. z Bratislavy: „V ostatnom čase som častejšie počula slovo *vizáz*. V Pravidlách slovenského pravopisu som ho nenašla a v Slovníku cudzích slov sa uvádza v podobe *visáz*. Chcela by som vedieť, či sa má písať *vizáz* alebo *visáz*.“

Slovo, na ktorého pravopisnú podobu sa spytuje naša čitateľka, je francúzskeho pôvodu, vo francúzštine má predovšetkým význam „tvár“, jeho francúzska pravopisná podoba je *visage* a vyslovuje sa [vizáz]. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 (11. vyd. z r. 1971) ani v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 sa toto slovo neuvádza, nájdeme ho však v 6. zv. Slovníka slovenského jazyka na s. 110 v podobe *visáz* s poznámkou, že ide o knižné slovo francúzskeho pôvodu a s výkladom „výzor, vzhľad; tvár“. V rovnakej podobe a s rovnakým výkladom významu ho uvádza aj Slovník cudzích slov A–Z od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej z r. 1979, pravda, v tomto slovníku sa hodnotí ako hovorové slovo. Toto hodnotenie sa opiera o starší Slovník cudzích slov z r. 1970 od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra. Ani v jednom z uvedených slovníkov sa výslovnosť slova *visáz* neuvádza. Slovo *visáz* v tejto pravopisnej podobe a s výslovnosťou [vizáz] uvádzajú Pravidlá slovenskej výslovnosti z r. 1984 od Á. Kráľa.

Treba však povedať, že v pravopisnej podobe *visáz* sa nedostatočne odzrkadľuje skutočná a zároveň aj kodifikovaná výslovnosť [vizáz]. Je to vlastne pravopisný hybrid, lebo v prvej časti sa rešpektuje pôvodný francúzsky pravopis (*vis-*) a v druhej časti zdomácnený pravopis *-áz* za pôvodné francúzske *-age* (porov. iné slová francúzskeho pôvodu zakončené na *-áž*:

blamáž, garáž, montáž, plantáž atď.). Na takéto hybridné písanie pôvodom francúzskeho slova však nie sú osobitné dôvody. Ak sa slovenským pravopisom píše koncové *-áž*, treba slovenským pravopisným zásadám prispôbiť aj písanie prvej časti slova. Je preto odôvodnené pôvodom francúzske slovo *visage* v slovenčine písať v zhode s jeho skutočnou a zároveň kodifikovanou výslovnosťou, teda *vizáž*. Napokon táto pravopisná podoba nezodpovedá iba výslovnosti slova, ale sa opiera aj o konkrétnu jazykovú prax. Presviedčajú nás o tom aj doklady v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Zo siedmich dokladov na slovo *vizáž* z rokov 1964–1991 sa iba v jednom prípade píše s písmenom *s* (doklad z roku 1966), kým v ostatných šiestich prípadoch s písmenom *z*, napr.: *Povedal, že mám práma vizáž.* (Zelinová, 1964) – ... *nechcem ti pokrčiť vizáž.* (Beňak, 1984) – ... *jeho vizáž je najmenej deväťdesiatpercentnou zárukou úspešnosti televíznej inscenácie.* (Mitana, 1987) – ... *dohovárali sme sa, či má slečna vizáž.* (Salner, 1991) – Podľa dokladov, ktoré sme uviedli, by bolo vari primeranejšie slovo *vizáž* hodnotiť skôr ako spisovné hovorové slovo. No keďže nemožno vylúčiť používanie slova *vizáž* aj v knižných kontextoch a keďže od slova *vizáž* sa začína používať aj odvodené slovo *vizážista* na pomenovanie toho, kto učí záujemcov starať sa o primeraný výzor, t. j. o správnu úpravu tváre, vhodnú úpravu účesu, o výber vhodného oblečenia, ale aj vhodne vystupovať a pod., je odôvodnené v súčasnosti ho hodnotiť ako spisovné, štylisticky neutrálne slovo, ktoré sa môže uplatňovať v neutrálnych, v knižných, ale aj v hovorových kontextoch.

Na záver môžeme stručne zhrnúť: Pôvodom francúzske slovo *vizáž* s významom „vzhľad, výzor; tvár“ patrí medzi štylisticky neutrálne jazykové prostriedky a v slovenčine sa píše v zhode s výslovnosťou, teda s písmenom *z*. Odporúčame ho uviesť aj v ďalšom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu, aby sa vyhlo istým nejasnostiam okolo jeho pravopisnej podoby.

Matej Považaj

Zadĺženosť alebo zadĺženosť? – Redakčný kolektív zo Slovenského rozhlasu: „V našich reláciách týkajúcich sa ekonomiky často používame slovo *zadĺženosť*, a to predovšetkým v spojení *zadĺženosť podnikov*. Vznikol medzi nami menší spor, či v tomto slove nemá byť dlhé *í*. Potvrdzoval by to nepriamo aj Krátky slovník slovenského jazyka, v ktorom sa uvádza sloveso *zadĺžiť* s dlhým *í* (slovo *zadĺženosť* sme v ňom nenašli).“

V tomto prípade majú pravdu tí, ktorí sa viac spoliehajú na svoje dobré jazykové vedomie. Rozhlasový kolektív totiž natrafil na nepríjemnú korektorskú chybu v slovese *zadlžiť*, ktorá sa stala v prvom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka. V druhom vydaní sa táto chyba odstránila. O podobe slovesa *zadlžiť/zadlžiť sa* s krátkou spoluhláskou *l* nemôže byť spor. Základom tohto slova je totiž podstatné meno *dlh* s krátkym *l*, ktoré ostáva nezmenené vo všetkých ďalších slovách nadväzujúcich na toto slovo: *dlhovať*, *dlhopis*, *dlžník*, *dlžníčka*, *dlžnícky*, *dlžný/dlžen*, *dlžoba*, a tak i *zadlžiť/zadlžiť sa*, *zadlžený*, *zadlženosť*. Popri slove *zadlženosť* sa v súčasnosti často spomína i odborný ekonomický výraz *oddĺženosť*, ktorý nadväzuje na sloveso *oddĺžiť* cez prídavné meno (pôvodne trpné prídastie) *oddĺžený*. Význam slova *oddĺženosť* (resp. i *oddĺženie*) je zreťňný, signalizuje ho predpona *-od*: *oddĺženosť* = zbavenie dlhov. Výslovnostná a pravopisná podoba korešponduje s ostatnými členmi daného slovtvorného hniezda, t. j. v slovách *oddĺžiť*, *oddĺženie*, *oddĺžený*, *oddĺženosť* sa píše i vyslovuje krátka spoluhláska *l*.

Kodifikácia podôb všetkých spomínaných slov vždy bola v spisovnej slovenčine jednotná s výnimkou korektorskej chyby v 1. vydaní spomenutého slovníka. Treba však povedať, že spor o podobu slova *zadlženosť* sotva vyvolala chyba v normatívnej príručke, spôsobila ju celkom iná okolnosť. V slovenčine jestvuje popri uvedených slovách so základom *dlh-/dlž-* ešte jedna skupina slov s rovnako znejúcim základom, ale s celkom iným významom. Ide o okruh slov významovo spätých s prídavným menom *dlhý*. Pri viacerých slovách, ktoré sa tvoria od tohto slova, prichádza k striedaniu *l* – *ĺ*: *dlžeň*, *dlžiť sa*, *dlžka* atď. A práve zvuková blízkosť slov so základom *dlh-* spôsobuje, že sa niekedy dlhé *ĺ* prenáša aj do okruhu slov súvisiacich so substantívom *dlh*: „*zadĺžiť sa*“, „*dlžník*“, „*zadĺženosť*“. Jednoznačne tu ide o nenáležité podoby.

Mária Pisárčiková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 27, 1993, č. 5–6. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radík. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Sk 96, –, jednotlivé čísla Sk 8, –. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7050.

J. Mistřík a kol.

ENCYKLOPÉDIA JAZYKOVEDY

- Komplexné a hutné informácie o otázkach všeobecnej jazykovedy, fonetiky, lexikológie, štylistiky, teórie komunikácie, slovenskej morfológie a syntaxe vo viac ako 2 000 heslách
- Údaje o osobnostiach domácej aj zahraničnej jazykovedy v 200 heslách
- Výstižné charakteristiky najdôležitejších diel slovenskej a všeobecnej jazykovedy v 300 heslách
- 520 strán veľkého encyklopedického formátu, schémy, tabuľky a ilustrácie
- Túto výnimočnú príležitosť získať bohatý zdroj poznatkov ponúka vydavateľstvo Obzor vo svojej novej

ENCYKLOPÉDII JAZYKOVEDY

všetkým, čo sa profesionálne zaoberajú nielen slovakistikou, ale aj ďalšími jazykovednými disciplínami. Je to kniha, ktorá patrí do školských knižníc, do príručných knižníc učiteľov slovenčiny, češtiny aj cudzích jazykov, na všetky jazykovedné pracoviská

- Encyklopédia jazykovedy vyjde v lete 1993 a bude stáť 225 Sk. Jej náklad je obmedzený, preto vážnym záujemcom o dielo odporúčame, aby si ho objednali na adrese:

Vydavateľstvo Obzor, odbyt, Špitálska 35,
815 85 Bratislava

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1993

Cena Sk 16, –